

UNIVERZITA PALACKÉHO V OLOMOUCI
FILOZOFICKÁ FAKULTA
KATEDRA FILOZOFIE

Metodologické přístupy v současných humanitních a sociálních vědách a jejich
problémy

Diplomová práce

Autor: Bc. Radek Gerla

Vedoucí práce: Mgr. Lukáš Hadwiger Zámečník, Ph.D.

Olomouc 2015

Abstrakt

Tato diplomová práce se zabývá problematikou vědeckosti metod, jež se dnes užívají v humanitních a sociálních vědách, a to na základě jejich srovnání s konceptem vědecké metody Karla Raimunda Poppera. Předně jsou vymezeny samotná věda a vědecká metoda, v dalších částech práce jsou pak konkrétně analyzovány vybrané metody v rámci kvantitativního a kvalitativního přístupu ke zkoumání a také koncept archeologie a genealogie jako metody u Michela Foucaulta.

Klíčová slova

věda, metodologie, společenské vědy, filosofie vědy, problém demarkace, kvantitativní výzkum, kvalitativní výzkum, zakotvená teorie, archeologie, genealogie, Foucault Michel

Abstract

This thesis focuses on the problem of scientific validity of the methods used in today's humanities and social sciences by their comparison with Karl Raimund Popper's concept of scientific method. First of all science itself and the scientific method are specified then follows analysis of concrete methods within quantitative and qualitative research as well as Michel Foucault's archaeology and genealogy concepts of method.

Keywords

science, methodology, social sciences, philosophy of science, demarcation problem, quantitative research, qualitative research, grounded theory, archaeology, genealogy, Foucault Michel

Čestné prohlášení

Místopřísežně prohlašuji, že jsem diplomovou práci na téma „Metodologické přístupy v současných humanitních a sociálních vědách a jejich problémy“ vypracoval samostatně pod odborným dohledem vedoucího diplomové práce a uvedl jsem všechny použité podklady a literaturu.

V Olomouci dne 18. 8. 2015

.....

Bc. Radek Gerla

Poděkování

Na tomto místě bych rád poděkoval Mgr. Lukáši Hadwigerovi Zámečnickovi, PhD. za cenné rady a připomínky při vedení této práce. Dále bych chtěl poděkovat svým rodičům za podporu během vysokoškolského studia a v neposlední řadě také Nikol za podporu a trpělivost projevenou v průběhu psaní této práce.

Obsah

Obsah.....	6
Úvod.....	7
1. Věda.....	10
1.1. Vznik a vývoj vědeckých disciplín.....	13
1.2. Dělení vědy.....	15
1.3. Jednotná věda.....	18
1.4. Problém demarkace.....	21
2. Metody v sociálních a humanitních vědách.....	25
2.1. Vědecká metoda.....	25
2.2. Typy metod v sociálních a humanitních vědách.....	29
2.2.1. Kvantitativní metody výzkumu v sociálních vědách.....	31
2.2.2. Kvalitativní metody v sociálních vědách.....	35
2.2.2.1. Případová studie.....	37
2.2.2.2. Biografický výzkum.....	39
2.2.2.3. Zakotvená teorie.....	40
2.2.2.4. Akční a kritický výzkum.....	42
2.2.3. Zhodnocení kvantitativních a kvalitativních metod výzkumu.....	44
3. Archeologická a genealogická metoda Michela Foucaulta.....	47
3.1. Diskurz, epistéma a archiv.....	49
3.2. Archeologická metoda.....	51
3.3. Genealogická metoda.....	53
3.4. Zhodnocení archeologické a genealogické metody.....	55
Závěr.....	58
Seznam literatury a zdrojů.....	60

Úvod

Humanitní či sociální vědci musejí často, a to již v během studia daného oboru, čelit poměrně rozšířenému názoru, že humanitní a sociální vědy jsou jaksí méně závažné, než vědy přírodní, nebo že ve skutečnosti ani vědami nejsou. Mezi nejčastější argumenty na podporu uvedeného názoru patří to, že nepřinášejí nové objevy, jejich teorie si navzájem odporují, používají pochybné metody apod. Z tohoto důvodu jsem se rozhodl, že téma své diplomové práce věnuji otázce, zda uvedený problém humanitních a sociálních věd není způsoben právě aplikací nekorektních metod nebo naopak špatným užíváním metod správných.

Předložená diplomová práce se skládá ze tří částí. Její první část se zabývá obecným rozdělením věd na humanitní, sociální a přírodní vědy, a dále také hledáním jednotlivých kritérií, pomocí kterých lze tu či onu oblast intelektuálního úsilí označit za vědeckou činnost. V tomto ohledu práce vychází zejména z odkazu autorů, kteří jsou řazeni ke spíše scientistické tradici analytické filosofie druhé poloviny 20. století. Zde můžeme jmenovat klasické myslitele, jako jsou Karl Raimund Popper či Willard Van Orman Quine, a nelze také opomenout jednoho z nejvýznamnějších současných filosofů vědy Alexe Rosenberga. Při hledání a následné aplikaci uvedených kritérií budu filosoficky vycházet především z pozice kritického racionalismu.

Bez nalezení kritérií vědeckosti se neobejde druhá část práce, která se zabývá některými vybranými výzkumnými metodami, užívanými především v humanitních či sociálních vědách. Jde zejména o metody patřící mezi tzv. kvantitativní a kvalitativní metody výzkumu. Analyzovány budou především metody užívané v sociologii, psychologii a lingvistice jelikož v těchto disciplínách existuje značné množství literatury pojednávající o

jejich metodách. Součástí rozboru výše uvedených výzkumných metod je pak samozřejmě také zhodnocení jejich vědeckosti či případně ne-vědeckosti, které se opírá o srovnání s konceptem vědecké metody, která je popsána na začátku tohoto oddílu.

Třetí část této diplomové práce je pak věnována rozboru tzv. archeologické a genealogické metody, jejichž vynálezcem a zároveň de facto jediným uživatelem byl Michel Foucault. Přestože sám Foucault tyto dva metodologické koncepty ve svých pracích, s výjimkou *Archeologie vědění*, příliš nevysvětluje, jsou na nich vystavěna jeho nejrozsáhlejší historiografická díla, a to *Dějiny šílenství v době osvícenství*, *Zrození kliniky*, *Dohlížet a trestat* a do jisté míry i nedokončené *Dějiny sexuality*. Ačkoliv Foucault patří mezi dlouhodobě nejcitovanější autory v oblasti humanitních a sociálních věd, je kupodivu jeho originálním metodologickým postupům věnováno podstatně méně pozornosti, než by si zasloužily. Navíc je na uvedená Foucaultova díla pohlíženo s respektem i mezi scientisticky smýšlejícími autory, kteří se jinak většinou vůči humanitním a sociálním vědám ostře vymezují. Z těchto důvodů je rozboru jeho archeologické a genealogické metody věnován také určitý prostor. Stejně jako předchozí metody bude i ta Foucaultova zhodnocena ve srovnání s vědeckou metodou, uvedenou v druhé části práce.

Závěr práce je pak věnován zhodnocení dosažených výsledků a také zvážení možnosti, jakými směry se dále v humanitních a sociálních vědách ubírat, aby mohly dosahovat takových výsledků, které mohou skutečně přispívat k nárůstu poznání, jak se obecně od vědy běžně očekává. Zkoumána je také otázka možnosti naturalizace humanitních a sociálních věd, tedy přebrání metod a způsobu výzkumu, který se osvědčil ve vědách přírodních, ale prostor je věnován také dalším možnostem. Rovněž jsou řešeny i otázky, zda je vůbec možné

podobných výsledků dosáhnout a zda je to v rámci humanitních a sociálních věd nutné či žádoucí.

Cílem této diplomové práce je tedy zhodnocení vědeckosti vybraných metodologických přístupů v humanitních a sociálních vědách. Nejlepším způsobem, jak tohoto cíle dosáhnout je důkladné studium literatury, která je k danému tématu dostupná. Z hlediska metodologie je tato práce teoretickým zkoumáním, kdy bude provedena analýza příslušné literatury a následné zhodnocení zjištěných poznatků.

1. Věda

Pokud chceme hovořit o tak komplexním fenoménu, jakým je věda, bude nejprve potřeba najít určité vymezení toho, co to vlastně věda je. Jelikož věda samotná prošla dlouhým vývojem napříč celými dějinami evropské civilizace, měnilo se v průběhu dějin i samotné pojetí vědy jako takové. Vzhledem k tomu, že zejména v rámci humanitních a sociálních věd v průběhu 20. století začaly objevovat různá pojetí vědy, jakým je například dělení na tzv. západní vědu a různé „vědy“ k ní alternativní, jako jsou „ruská věda“ či „východní věda“,¹ je třeba hned na začátku říct, co je vědou myšleno v této diplomové práci. Otázkou, zda vůbec existuje něco takového jako alternativní věda, se v této práci příliš zabývat nebudeme. Definicí pojmu věda existuje nepřehledné množství, z nichž některé zahrnují více či méně aspektů, které jsou pro vědu typické. Bylo by poněkud nadbytečné zde vytvářet novou definici vědy, proto pouze uvedeme její zásadní charakteristiky, které jsou již zahrnuty v definicích a jež můžeme nalézt v dostupné odborné literatuře.

V českém prostředí se problematice charakterizování vědy a jejich vztahů k jiným aspektům lidské činnosti podrobně věnoval například Ladislav Tondl,² který uvádí čtyři základní charakteristiky vědy. Za prvé, je třeba vědu chápat jako *cílevědomou a organizovanou poznávací činnost*; jde tedy o určitý druh intelektuálního úsilí, charakteristického vytyčováním určitých cílů a racionální jednání vedoucí k jejich dosažení. Cílem takového jednání je zpravidla poznání a popis neznámých zákonitostí, kterými se řídí fungování světa, který člověka obklopuje.

¹ SÉRIOT, Patrick. *Struktura a celek: Intelektuální počátky strukturalismu ve střední a východní Evropě*, Praha: Academia, 2002, s. 26.

² TONDL, Ladislav. *Člověk a věda*. Praha: Academia, 1969, s. 23-27.

Za druhé, věda představuje *relativně konzistentní soustavu poznatků*. Slovo relativně se zde vztahuje především ke konzistenci poznatků vědeckých teorií navzájem, jelikož nekonzistence uvnitř jedné teorie představuje závažný problém. Bezrozpornost vědeckého popisu je nejdůležitější částí tzv. empirického principu, postulovaném Luisem Hjelmslevem,³ a je nadřazena jak požadavku na úplnost tak jednoduchost vědeckého popisu. Soustava poznatků, kterou věda tvoří, má rovněž vysoce systematický charakter; podle Lubomíra Valenty,⁴ je pak základním prostředkem této systematizace vědecké vysvětlení.⁵ V případě vědy nejde jen o systém poznatků jako takových, součástí systému vědy je i soubor metod, jež slouží jako obecné návody k tomu, jak k cílovým poznatkům dospět.⁶

Vědecká činnost je vždy spojena s nějakou institucí, ať už jde o nejrůznější soukromé či státní vědecké ústavy nebo univerzity, v souvislosti s tím proto Tondl hovoří o třetím charakteristickém znaku vědy, kterým je tzv. *institucionální stránka vědy*. Nejde zde však jen o to, v jakém prostředí vědecký výzkum probíhá, ale i o další aspekty, které v menší či větší míře působí na vědecký výzkum, Významnou úlohu hraje zejména politický systém, který určuje jak míru akademické nezávislosti, tak otázku finanční podpory vědy. To by byla vnější institucionální stránka vědy, krom toho lze rozlišit i vnitřní institucionální stránku, související s administrativou vědecké činnosti.⁷

³ HJELMSLEV, Louis. *O základech teorie jazyka*. Praha: Academia, 1972, s. 15.

⁴ Věda. In: *Filosofický slovník*. 2., opr. a rozš. vyd. Olomouc: Nakladatelství Olomouc, 1998, s. 427.

⁵ Problematikou vědeckého vysvětlení se zde nebudu podrobně zabývat. Stejným článkem který o tomto pojednává je: HEMPEL, C. G., OPPENHEIM, P. „Studie z logiky vysvětlení.“ In: KUCHAR, Ivan (ed.). *Filosofie vědy*. Praha: Svoboda, 1968, s. 189-244. V českém prostředí se touto problematikou zabývá především Zdeňka Jastrzemska, viz: JASTRZEMBSKÁ, Zdeňka. *Aspekty vysvětlení: hledání explanačních znalostí*. Olomouc: Nakladatelství Olomouc, 2009; JASTRZEMBSKÁ, Zdeňka. *Kauzální aspekty vysvětlení*. Brno: Masarykova univerzita, 2007.

⁶ TONDL, Ladislav. *Člověk a věda*. Praha: Academia, 1969, s. 24.

⁷ Tamtéž, s. 89.

A konečně za čtvrté, věda je rovněž *sociální a psychický jev*. Vědci totiž tvoří vymezené sociální skupiny, mezi kterými funguje charakteristický způsob komunikace a poměrně rozložitá síť zpětných vazeb. V průběhu šedesátých a především pak sedmdesátých let 20. století vznikla v rámci sociologie samostatná disciplína, zkoumající právě sociologické aspekty vědeckého poznání. Mezi přední teoretiky této disciplíny lze najít známé myslitele, jako jsou Thomas Kuhn či Paul Feyerabend. Podobně je tomu s psychologickými aspekty vědecké činnosti, jelikož jako každá jiná duševní činnost je tvořena určitými psychickými pochody. Psychologii vědy, jakožto disciplínu zkoumající psychologické pochody vedoucí k formulování hypotéz nebo teorií, předjímal ve své *Logice vědeckého bádání* Karl Raimund Popper.⁸ Od poloviny devadesátých let 20. století skutečně k postupnému etablování psychologie vědy jakožto disciplíny dochází.⁹

Samozřejmě nejde o celkový výčet charakteristických znaků vědy, mezi které bychom mohli zařadit například schopnost formulovat její výsledky v podobě vědeckých zákonů¹⁰ nebo schopnost vytvářet relativně přesné předpovědi. Tyto znaky totiž nelze jednoznačně u některých věd nalézt, a to především u věd humanitních a sociálních, ale například schopnost predikovat do budoucna je poněkud omezená i u některých věd přírodních, jako je evoluční biologie. Jako základ jsou však tyto čtyři hlavní znaky postačující a dokládají, že vědu lze jen obtížně definovat jednou či dvěma stručnými větami.

⁸ POPPER, Karl R. *Logika vědeckého bádání*. Praha: OIKOYMENH, 1997, s. 7.

⁹ Viz např.: FEIST, G. J., GORMAN, M. E. „Psychology of science: Review and integration of a nascent discipline.“ In: *Review of General Psychology*. 1998, č. 2, s. 3-47.

¹⁰ Věda. In: *Filosofický slovník*. 2., opr. a rozš. vyd. Olomouc: Nakladatelství Olomouc, 1998, s. 427.

1.1. Vznik a vývoj vědeckých disciplín

O vědě jako takové se zpravidla začíná hovořit v souvislosti se vznikem filosofie v antickém Řecku, přičemž v tomto historickém období filosofie zahrnovala nejen všechny oblasti vědeckého zájmu, ale také metafyziku a především teorii poznání samotnou. Samotné slovo „filosofie“ se ve vědě zachovalo až do emancipace vědeckých disciplín v novověku, o čemž svědčí kupříkladu název stěžejního díla fyzika Isaaca Newtona - *Philosophiæ Naturalis Principia Mathematica*,¹¹ které vyšlo v roce 1687 a položilo základy klasické mechanice. Tímto okamžikem došlo k odštěpení značné části tzv. přírodní filosofie jak od klasické filosofie tak teologie. Samostatnou fyziku pak po vydání Darwinova spisu *On the Origin of Species*¹² následovala biologie a v průběhu 19. a 20. století také všechny další přírodovědné disciplíny, které dnes známe.¹³

Kromě toho, že si nastupující vědecké disciplíny od filosofie přebraly oblast svého zájmu, přebraly od ní rovněž některé metodologické principy, které se zdály být vhodné pro bádání v dané oblasti. Není proto divu, že „nové“ vědecké disciplíny, které se zabývají přírodními fenomény, ve své metodologické praxi navazují nejen na předchozí badatele, jako byli například Galileo Galilei a Giordano Bruno, ale v určité teoretické rovině i na tradici filosofického empirismu, reprezentovaným mysliteli jako Francis Bacon či John Locke. S tím, jak se filosofický empirismus v podstatě až dodnes dále vyvíjel, došlo samozřejmě k určité inspiraci i v opačném směru, tedy od aplikované přírodní vědy k filosofii, přesněji řečeno

¹¹ V překladu *Matematické principy přírodní filosofie*.

¹² Tato zásadní kniha vyšla i v českém vydání, viz: DARWIN, Charles. *O vzniku druhů přírodním výběrem neboli uchováním prospěšných plemen v boji o život*. 1. vyd. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1953.

¹³ ROSENBERG, Alex. *Philosophy of Science: A Contemporary Approach*. New York: Routledge, 2005, s. 2.

teorii poznání. Empiristicky založená epistemologie ve 20. století se svou inspirací přírodními vědami ostatně nijak netají a mnoho jejich metodologických principů, jako jsou tvorba hypotéz, získávání dat pomocí pozorování a provádění experimentů, od nich přebírá.

Naproti tomu v sociálních a zejména humanitních vědách bychom hledali návaznosti spíše na ty části filosofie, které mají blíže spíše spekulativní než přírodní filosofii. Ať už jsou to různé mystické a spirituální proudy, fenomenologické a existenciální směry nebo idealistická škola vrcholící v díle Georga F. W. Hegela. Jako jasný příklad zde může posloužit psychologie, zejména pak psychoanalytická tradice navazující na Sigmunda Freuda a Carla Gustava Junga.¹⁴ Dalším takový příkladem je rozšíření derridovské dekonstrukce v literární vědě a v určitém proudu genderově či feministicky zaměřených oborů. Samozřejmě takto nemůžeme zaškatalkovat celou oblast psychologie či sociálních a humanitních věd obecně. V rámci všech existujících směrů, jejichž ambicí není vytvářet pro popis světa komplikované systémy hraničící s metafyzickou spekulací, ale takové, které v rámci svých možností snaží jevy ve společnosti a ve světě vysvětlovat tak, jak to standardně činí přírodní vědy. K tomuto pojetí přirozeně tíhnou disciplíny jako sociologie, ekonomie, lingvistika či antropologie, které jsou do značné míry inspirovány přírodními vědami a jsou tak kupříkladu schopny vytvářet matematické modely zkoumaných jevů a v omezené míře dokonce některé jevy dovedou dopředu předpovídat.¹⁵

¹⁴ Zde je třeba dodat, že Freud k psychoanalýze přistupoval z tehdejšího pohledu vědecky a psychoanalýzu jako vědeckou definitivně odmítl až Karl Raimund Popper. Naproti tomu Jungovské pojetí psychoanalýzy už na začátku nebylo postaveno na vědeckých základech, Jung čerpal inspiraci spíše v mystických a okultních teoriích; viz např.: JUNG, Carl Gustav. *Paracelsica: dvě studie o renesančním mysliteli a lékaři*. Praha: Vyšehrad, 2001.

¹⁵ Jako příklad zde lze uvést předpovědi, týkající se budoucího vývoje různých ekonomických ukazatelů, ačkoliv přesnost těchto předpovědí zdaleka nebývá stoprocentní.

1.2. Dělení vědy

Otázkou rozdělení jednotlivých vědeckých disciplín do určitých kategorií se v průběhu dějin zabývalo velké množství myslitelů, počínaje Aristotelem.¹⁶ Aristotelés se zabýval mnoha disciplínami, a to jak v oblasti věd přírodních, tak i sociálních. Zároveň je třeba dodat, že ještě nerozlišoval mezi pojmy „věda“ a „vědění“. Vědy či vědění pak rozděloval do tří skupin, podle účelu, ke kterému měly sloužit. V Aristotelově pojetí tedy můžeme rozlišit vědy teoretické (matematika, fyzika, první filosofie), jejichž cílem je teoretické poznání, dále pak vědy praktické (etika, politika a ekonomie), jejichž cílem je „dobré (správné) jednání“ a konečně vědy poetické či produktivní (umění a řemesla), jejichž cílem je tvorba krásných a užitečných věcí.¹⁷

Aristotelovo dělení věd přetrvalo s určitými obměnami až do novověku. Bouřlivý rozvoj vědy a emancipace některých vědeckých disciplín zapříčinil, že se otázka dělení věd opět vynořuje. Zejména 19. století je bohaté na nová pojetí dělení vědeckých disciplín, touto problematikou se hlouběji zabýval například August Comte, Bernard Bolzano či Wilhelm Windelband. Právě Windelbandovo pojetí je prakticky shodné s tím, které používáme dnes; na základě dichotomie pojmů příroda a společnost (či kultura) přišel s rozdělením věd na přírodní a duchovní.¹⁸ Zatímco pojem přírodních věd zůstal nezměněn, výraz duchovní nahradil výraz společenský, zejména kvůli jeho potenciálně náboženskému zabarvení. Podle

¹⁶ Vzhledem k tomu, že Aristotelovy spisy byly tříděny do svazků až několik století po jeho smrti, pasáže věnující se dělení věd nalezneme na různých místech ve více spisech. Viz např.: Met. 1025b25-1026a19, 1064a10-19, 1064b3-4; Fyz. 192b8-12; EN 1141b29-32.

¹⁷ V antickém Řecku byla za základní estetické kritérium považována užitečnost (ve smyslu uzpůsobenost ke svému účelu) konkrétního předmětu, pojmy „krásný“ a „užitečný“ tedy v tomto kontextu splývají.

¹⁸ WINDELBAND, Wilhelm. ‚Štrasburský rektorský prejav.‘ In HRUŠKOVSKÝ, I., ZIGO, M. (eds.) *Antológia z diel filozofov. Pozitivismus, voluntarizmus, novokantovstvo*. Bratislava: Vydavateľstvo politickej literatúry, 1967, s. 524-537.

Windelbanda a některých dalších myslitelů ovšem mezi přírodními a duchovními vědami existuje propastný rozdíl; zatímco vědy přírodní se zabývají obecnými zákony, podle nichž se řídí univerzum, vědy duchovní zkoumají historické události.¹⁹ Nutno podotknout, že jednoznačná zaměřenost na historický vývoj byla v 19. století poměrně běžná. V rámci změn, které společenské vědy prodělaly na počátku 20. století, se však od této jednostrannosti upustilo. Typickým příkladem tohoto odklonu je lingvistika. Zatímco mladogramatická škola, působící v druhé polovině 19. století, za jediný vědecký předmět jazykovědného zkoumání považovala jazykový vývoj,²⁰ nastupující strukturalismus tento přístup do jisté míry obrátil. Ačkoliv zakladatel strukturalismu, Ferdinand de Saussure považoval oba přístupy ke zkoumání jazyka za rovnocenné,²¹ následující lingvistické zkoumání se většinou věnovalo současné podobě jazyků.

Určitým problémem však zůstává dlouhodobě zažitá dělení na humanitní a sociální vědy.²² Ačkoliv v encyklopedických slovnících lze najít přibližné definice obou termínů, neposkytují příliš uspokojivé vysvětlení toho, v čem mezi nimi skutečně spočívá rozdíl. V Encyclopædia Britannica²³ se lze dočíst, že oba typy zkoumají člověka, přičemž sociální vědy zkoumají spíše „lidské jednání“, zatímco humanitní obory zajímají spíše otázky spojující člověka a kulturu a které charakterizuje *analytická a kritická metoda bádání odvozená od*

¹⁹ OCHRANA, František. *Metodologie vědy: Úvod do problému*. Praha: Karolinum, 2009, s. 107-108.

²⁰ PAUL, Hermann. *Principles of the History of Language*. London, Longmans, Green and Co., 1891, s. xxiii.

²¹ ČERNÝ, Jiří. *Dějiny lingvistiky*. Olomouc: Votobia, 1996, s. 133-135.

²² V angličtině se pro humanitní vědy používá výraz „humanities“, zatímco pro sociální vědy doslovný překlad „social sciences“.

²³ Humanities [online]. *Encyclopædia Britannica Online*. Encyclopædia Britannica Inc. 2014, 20(10). [cit. 12. 7. 2015]. Dostupné z: <http://www.britannica.com/topic/humanities>; Social science [online]. *Encyclopædia Britannica Online*. Encyclopædia Britannica Inc. 2013, 1(5). [cit. 12. 7. 2015]. Dostupné z: <http://www.britannica.com/topic/social-science>

*respektování lidských hodnot a unikátní schopnosti lidského ducha vyjadřovat sebe sama.*²⁴

Ať už poslední věta znamená cokoliv, je jasné, že obě oblasti jsou si spíše podobné, než že by mezi nimi ležela nějaká výraznější propast. Dokonce se lze setkat i se zastřešujícími označeními pro všechny tyto vědecké disciplíny, jako jsou například „human sciences“ či „behavioral sciences“.²⁵

Při hledání rozdílů mezi humanitními a sociálními vědami lze sice narazit například na tvrzení, že humanitní vědy poněkud více inklinují k filosofii, zatímco sociální vědy charakterizuje poněkud vědecktější přístup,²⁶ seriózní, recenzovaná publikace, která by nějakým hlubším způsobem vytyčila hranice mezi oběma typy věd, však zkrátka není k nalezení. Naopak se lze často setkat s tvrzeními, že žádná ostrá hranice mezi humanitními a sociálními vědami zkrátka neexistuje.²⁷ Z tohoto důvodu budu v průběhu této diplomové práce používat pojmy humanitní věda a sociální věda jako de facto synonyma.

Na konci 20. století se ve vědeckých kruzích uchytilo nové pojmenování obou typů věd, a to tzv. „hard science“ a „soft science“.²⁸ V podstatě však nejde o nic nového; pod termínem tvrdá věda se skrývají tradiční přírodovědné disciplíny, zatímco výraz měkká věda reprezentuje všechny ostatní disciplíny, humanitní i sociální. Toto dělení reflektuje rozšířené

²⁴ V originále „...analytic and critical methods of inquiry derived from an appreciation of human values and of the unique ability of the human spirit to express itself.“

²⁵ Výrazu „human sciences“ odpovídá v češtině občas užívané označení „vědy o člověku“, výraz „behavioral sciences“ by se dal nejlépe přeložit jako „behaviorální vědy“, užívá jej například Alex Rosenberg, viz: ROSENBERG, Alex. *Philosophy of Science: A Contemporary Approach*. New York: Routledge, 2005.

²⁶ Difference Between Humanities and Social Sciences [online]. *DifferenceBetween.org*. Difference Between ©2015. Poslední změna 13. 6. 2011. [cit. 12. 7. 2015]. Dostupné z: <http://www.differencebetween.net/language/words-language/difference-between-humanities-and-social-sciences/>

²⁷ AGRESTO, John. , The Humanities and the Social Sciences‘. In: *PS: Political Science and Politics*. 1983, roč. 16, č. 3, s. 545.

²⁸ V překladu „tvrdá věda“ a „měkká věda“. Viz např.: DIAMOND, Jared. ,Soft sciences are often harder than hard sciences.’ In: *Discover*. 1987, August, s. 34-39.

přesvědčení, že zatímco tvrdé vědy při svém zkoumání vycházejí z pevně ukotvených metodologických principů, ve vědách měkkých panuje poněkud benevolentnější přístup k univerzálním principům vědecké metodologie a spíše než k experimentování s testovatelnými daty se přihlíží k interpretaci a schopnosti porozumění. To však nelze zaměňovat s vědeckým vysvětlením, poněvadž interpretací, která s nejvyšší pravděpodobností není ničím jiným než souborem standardních kognitivních procesů, nelze postihnout kauzální vztahy.²⁹ Postihnout kauzální vztahy zkoumaného jevu lze jen tak, že jednou z premis vědeckého vysvětlení je informace formulovaná v podobě vědeckého zákona, ovšem měkké vědy jsou zřídka, pokud vůbec, schopny formulovat empirické zobecnění natož pak vědecké zákony.³⁰ S tím také souvisí trend několika posledních desetiletí, že v případě některých nově se vymezujících disciplín výraz „věda“ nahrazuje poněkud změkčující označení „studia“.³¹

1.3. Jednotná věda

Z výše uvedeného textu se může zdát, že vedle sebe existují minimálně dvě různé „vědy“; a to „skutečná věda“, čímž jsou myšleny vědy přírodní, popř. formální,³² a na druhé straně vědy sociální a humanitní. To může v některých případech implikovat dojem, že i poznatky, se kterými tyto vědy přicházejí, mají automaticky rozdílnou váhu. Pokud jsou

²⁹ Na principiální neschopnost člověka rozumově odhalit kauzální vztahy mezi dvěma fenomény upozornil již v první polovině 18. století David Hume, viz: HUME, David. *Zkoumání o lidském rozumu*. Praha: Svoboda, 1996, s. 57-68.

³⁰ ROSENBERG, Alex. *Philosophy of Social Science*. Boulder, Colorado: Westview Press, 2008, s. 14-15.

³¹ V angličtině „studies“. Pro ilustraci tohoto označení lze uvést například obory jako mediální studia, komunikační studia apod.

³² Pod formální vědy se zpravidla řadí matematika a logika, platnost jejich výroků se totiž vyvozuje ze samotného formálního systému těchto věd, na rozdíl od věd empirických, které platnost jednotlivých výroků hledají v především v empirické evidenci, viz: Věda. In: *Filosofický slovník*. 2., opr. a rozš. vyd. Olomouc: Nakladatelství Olomouc, 1998, s. 427.

ovšem splněny určité podmínky,³³ pomocí kterých lze rozlišit to, zda je výrok či hypotéza vědecká či ne-vědecká, nemělo by tomu tak být.

Pojetí vědy, jakožto sjednoceného celku všech vědeckých disciplín, přírodních i sociálních, se explicitně objevuje ve filosofii Vídeňského kruhu a navazujících myslitelů. V rámci konferencí Vídeňského kruhu se kromě filosofie, matematiky, fyziky řešily i otázky sociologie či psychologie. Ideu jednotné vědy odráží i název časopisu, do kterého členové Vídeňského kruhu přispívali – *Časopis pro sjednocenou vědu*.³⁴ Nárok na takovéto pojetí se zdá být zcela logický, koneckonců „věda je věda“,³⁵ a klást mezi jednotlivé oblasti vědy nějaký hluboký příkop vytváří zmatek v tom, co si pod pojmem ‚věda‘ vlastně představit. Idea jednotné vědy bývá od počátku spojována s problematikou hierarchického redukcionismu ve vědě, podle kterého lze teorie „vyšších věd“ redukovat na teorie „věd nižších“ konče částicovou fyzikou. Tato problematika je však natolik obsáhlá, že by ji v rámci této práce nebylo možné odpovídajícím způsobem rozebrat.

Logickým pozitivismem Vídeňského kruhu však idea jednotné vědy nekončí. Jako jeden z výchozích bodů k dalšímu bádání může posloužit pojetí vědy, které vypracoval Willard Van Orman Quine. V Quinově pojetí tvoří vědecké teorie tzv. „sít' přesvědčení“,³⁶ s matematikou a logikou v jejím centru a dalšími vědami směrem k okrajům této sítě.

³³ Těmito podmínkami se rozumí, tzv. demarkační kritérium mezi vědou a ne-vědou (popř. pseudovědou). Problémem demarkace se zabývá následující podkapitola.

³⁴ V originálním znění *The Journal of Unified Science*, který vznikl po emigraci většiny členů Vídeňského kruhu z Německa a Rakouska. *Časopis pro sjednocenou vědu* navazuje na německy psaný *Erkenntnis (Poznání)*, viz: Vídeňský kroužek. In: *Filosofický slovník*. 2., opr. a rozš. vyd. Olomouc: Nakladatelství Olomouc, 1998, s. 431.

³⁵ Viz: OPPENHEIM, Paul, PUTNAM, Hilary. ‚Unity of Science as a Working Hypothesis‘. In: *Minnesota Studies in the Philosophy of Science (vol. 2)*. Minneapolis: University of Minnesota Press, 1958, s. 3.

³⁶ V originále „web of belief“, viz: HYLTON, Peter, ZALTA, Edward N. (ed.). ‚Willard van Orman Quine‘ [online]. *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*. 2014, 1(12). [cit. 18. 7. 2015]. Dostupné z: <http://plato.stanford.edu/archives/win2014/entries/quine/>

Neexistuje žádný důvod k tomu, že by sociální vědy měly být z této sítě vyloučeny, pokud odpovídajícím způsobem tuto síť přesvědčení rozšiřují v souladu s ostatními vědami a především jejím jádrem. Jediným prostředkem, který by teorie sociálních a humanitních věd z této sítě přesvědčení vylučoval, je již zmíněné demarkační kritérium.

Je třeba rovněž zmínit, že idea jednotné vědy má rovněž řadu odpůrců. Významnou a do jisté míry organizovanou kritiku představovala na přelomu 70-tých a 80-tých let skupina filosofů ze Stanfordské Univerzity, podle kterých je jednotná věda především ideál filosofů vědy, kterému se však vědecká praxe nepřibližuje, ale naopak se mu spíše vzdaluje.³⁷

Například Patrick Suppes jednotu odmítá a mluví pouze o pluralitě věd, které se liší už jen na základě jazyka, který užívají.³⁸ Samotný pojem plurality je však ve filosofii vědy minimálně stejně problematický a navíc zneužitelný k tomu, aby za vědu mohlo být považováno prakticky cokoliv, jak ukazují nepřiliš dávné pokusy postmodernistů vydávat za vědu v lepším případě nesrozumitelné a v horším případě nesmyslné teorie.³⁹

³⁷ BECHTEL, William, HAMILTON, Andrew. ‚Reduction, integration, and the unity of science: Natural, behavioral, and social sciences, and the humanities‘. In: KUIPERS, Theo A. F. (ed.). *General Philosophy of Science: Focal Issues (Handbook of the Philosophy of Science)*. Amsterdam: North Holland, 2007, s. 400-401.

³⁸ SUPPES, Patrick. ‚The Plurality of Science‘. In: *PSA: Proceedings of the Biennial Meeting of the Philosophy of Science Association*. Roč. 1978, č. 2, s. 4-5.

³⁹ Viz notoricky známá aféra kolem publikování záměrně nesmyslného článku ‚Transgressing the Boundaries: Towards a Transformative Hermeneutics of Quantum Gravity‘ v časopise *Social Text*. Autor článku, Alan Sokal, se tím snažil poukázat na to, že v sociálních vědách může být brán vážně i nesmyslný text.

1.4. Problém demarkace

S pokusy o nalezení kritéria mezi výroky vědy a výroky metafyziky⁴⁰ se lze setkat už v samém počátku novodobé filosofie vědy. Potřeba vytyčit jasnou hranici mezi vědou a nevědou vznikla jako reakce na to, že některé pochybné teorie jako psychoanalýza či dokonce marxismus byly svými zastánci považovány za vědecké, popřípadě alespoň potenciálně vědecké.⁴¹ První taková kritéria postulovali novopozitivisté ve Vídeňském kruhu, především tedy Rudolf Carnap a Hans Reichenbach.

Novopozitivistické řešení problému demarkace se zakládá na smysluplnosti jednotlivých výroků a následné možnosti jejich verifikace. Pokud je tedy výrok nesmyslný, ať už obsahuje sémanticky nesmyslné prvky nebo byl zkonstruován na základě vadné syntaxe, je považován za metafyzický, ne-vědecký. U takovýchto výroků nelze určit pravdivostní hodnotu a ve výsledku není možné je jednoznačně potvrdit, tedy verifikovat. Toto pojetí má však závažné nedostatky. Především je možné zformulovat i ne-vědecký výrok, který je však dokonale smysluplný.⁴² Jak však ukazuje Popper,⁴³ ještě závažnějším problémem je to, že žádný výrok či tvrzení z principu nelze s konečnou platností verifikovat, a to ani vědecké hypotézy a teorie. Někteří novopozitivisté se tento problém pokusili vyřešit skrze určování platnosti vědeckých hypotéz za pomoci teorie pravděpodobnosti. Reichenbach dokonce pro

⁴⁰ Obecně výroky ne-vědeckými, ať jde o výroky pseudovědy či paravědy. Pro rozlišení mezi pseudovědou, a paravědou viz např.: MAHNER, Martin. ‚Demarcating Science from Non-Science‘. In: KUIPERS, Theo A. F. (ed.). *General Philosophy of Science: Focal Issues (Handbook of the Philosophy of Science)*. Amsterdam: North Holland, 2007, s. 547-552.

⁴¹ Viz např.: ENGELS, Friedrich. *Vývoj socialismu od utopie k vědě*. Praha: Nakladatelství Svoboda, 1987.

⁴² MAHNER, Martin. ‚Demarcating Science from Non-Science‘. In: KUIPERS, Theo A. F. (ed.). *General Philosophy of Science: Focal Issues (Handbook of the Philosophy of Science)*. Amsterdam: North Holland, 2007, s. 517.

⁴³ POPPER, Karl R. *Logika vědeckého bádání*. Praha: OIKOYMENH, 1997, s. 18-19.

tento účel vytvořil speciální verzi vícehodnotové logiky, kde je pravděpodobnost hypotéz vyjádřena od 0 k 1; pravděpodobnost potvrzovaných hypotéz tak postupně konverguje k 1, což značí kauzální vztah a šlo by tedy o definitivně potvrzenou hypotézu.⁴⁴ Jak však opět ukazuje Popper, k určení platnosti vědecké hypotézy nemůže sloužit ani pravděpodobnost, jelikož počet testovatelných výroků vyvozených z vědecké hypotézy je potenciálně nekonečný, zatímco počet testů, které jsme schopni provést vždy je omezený. Pravděpodobnost jakékoli testované hypotézy tedy bude vždy, bez výjimky rovná nule.⁴⁵ Je tedy jasné, že novopozitivistické řešení tohoto problému jako kritérium demarkace sloužit nemůže.

Kromě zdrcující kritiky novopozitivistických pokusů o řešení problému demarkace Popper navrhuje vlastní způsob, jak odlišit vědu od ne-vědy, a to nahrazením principu verifikace principem falsifikace. Jak již bylo řečeno, úplné potvrzení vědecké teorie či hypotézy není logicky možné, v Popperově pojetí je proto pro určení vědeckosti zásadní to, zda jsme schopni ji vyvrátit, ať už pomocí empirické proti-evidence či z důvodu logické inkonzistence dané teorie.⁴⁶ Vědec by tedy ideálně měl při své práci usilovat nikoliv o potvrzování jím zastávané teorie, ale naopak snažit se o její vyvrácení. Čím více pak daná teorie odolává pokusům o její falsifikaci, tím se stává důvěryhodnější.⁴⁷ Ne-vědecká teorie je

⁴⁴ VALENTA, Lubomír. *Problémy analytické filozofie: historický úvod: počátky a první období (od Frega po Carnapa)*. Olomouc: Nakladatelství Olomouc, 2003, s. 183.

⁴⁵ POPPER, Karl R. *Logika vědeckého bádání*. Praha: OIKOYMENH, 1997, s. 279.

⁴⁶ Tamtéž, s. 9-10.

⁴⁷ Popper v tomto kontextu užívá problematicky přeložitelný termín „verisimilitude“, který popisuje několik stupňů „důvěryhodnosti“, jež teorie získává během pokusů o její falsifikaci, viz: POPPER, Karl R. *Conjectures and Refutations: The Growth of Scientific Knowledge*. London: Routledge, 1962, s. 233-234.

pak taková, která neumožňuje možnost vlastní falsifikace. Do této skupiny bývají řazeny teorie metafyziky.

Princip falsifikace jako demarkační kritérium má však i řadu kritiků. Předně odporuje vědecké praxi, protože vědci zpravidla teorie nefalsifikují ihned po tom, co se objeví protichůdná evidence. Zpravidla to vypadá tak, že je do této teorie zařazena nějaká pomocná ad hoc hypotéza, která nově vzniklý problém s protichůdnou evidencí vyřeší. K úplné falsifikaci dochází až tehdy, kdy existuje nová, lepší teorie, která vysvětluje všechny jevy, které vysvětluje i teorie předchozí, a to i bez pomoci pomocných hypotéz.

Vyjma verifikace a falsifikace byla během druhé poloviny 20. století navrhnutá celá řada dalších možných demarkačních kritérií, jako jsou např.: testovatelnost obecně, vnitřní či vnější konzistence teorie, tendence ke kumulaci vědění a pokroku, schopnost vytvářet predikce či explanační síla.⁴⁸ Pravdou však je, že žádné z těchto navrhovaných kritérií není univerzálně přijato. Dotazníkový průzkum mezi členy Asociace filosofie vědy ve Spojených státech ukázal, že většina, dokonce asi 89% těchto filosofů se nedomnívá, že existuje soubor nutných a postačujících podmínek pro to, abychom dokázali spolehlivě určit, co věda je a co naopak není.⁴⁹

To představuje určitý problém. Pokud je z jedním z cílů této diplomové práce na základě analýzy výzkumných metod rozlišit, zda lze humanitní a sociální vědy považovat za skutečnou vědu, je absence univerzálně platného demarkačního kritéria zásadní překážkou

⁴⁸ MAHNER, Martin. ‚Demarcating Science from Non-Science‘. In: KUIPERS, Theo A. F. (ed.). *General Philosophy of Science: Focal Issues (Handbook of the Philosophy of Science)*. Amsterdam: North Holland, 2007, s. 519-522.

⁴⁹ ALTERS, Brian J. ‚Whose nature of science?‘. In: *Journal of Research in Science Teaching*. 1997, roč. 34, č. 1, s. 44.

k jeho dosažení. Přitom právě otázka metody s demarkačním kritériem založeným testovatelnosti přímo souvisí.⁵⁰ Vzhledem k výše uvedeným námitkám je tedy zapotřebí k problému demarkace přistupovat s určitou rezervou. Ačkoliv výše zmíněná kritéria nemohou s jednoznačnou platností rozhodnout, zda je ten či onen výrok vědecký či nevědecký, lze je při budoucím rozhodování brát v potaz jako určitý argument pro či proti. Následuje tedy druhá část této práce, ve které budou analyzovány některé metody používané pro výzkum v rámci sociálních a humanitních věd, a to s přihlédnutím k východiskům, uvedených v první části práce.

⁵⁰ POPPER, Karl R. *Logika vědeckého bádání*. Praha: OIKOYMENH, 1997, s. 29.

2. Metody v sociálních a humanitních vědách

Ještě než přejdu k problematice výzkumných metod využívaných v sociálních a humanitních vědách, bude nezbytné nejprve vylíčit, jak se při zkoumání postupuje ve vědách přírodních. Analýza a následný popis tzv. vědecké metody posléze pomůže při srovnávání s metodami sociálních a humanitních věd.

2.1. Vědecká metoda

Pokud jde o vědeckou metodu, nejde o zcela unifikovaný proces, ale spíše soubor ověřených postupů a jejich aplikací, které se v některých odlišují v závislosti na zkoumaném předmětu; stěžejním kritériem pro volbu té či oné konkrétní metody je pak především dosažení konkrétního výzkumného záměru.⁵¹ V rámci tohoto souboru však lze najít společný filosofický základ.

Úplně na začátku každého vědeckého zkoumání je pozorování (doprovázeno údivem či dokonce problémem, který si žádá řešení), přičemž člověk, stejně jako jiní živočichové očekává, že pozorovaný jev se řídí určitými zákonitostmi.⁵² Následuje proto generalizace, zobecnění, tedy zformulován hypotézy, která pozorovaný fenomén vysvětluje, přičemž každá hypotéza má vždy podobu obecného výroku.⁵³ Způsob, jakým vědci dospívají k hypotézám na základě pozorování, přitom lze jen stěží racionálně rekonstruovat. Například Popper, který má

⁵¹ OCHRANA, František. *Metodologie vědy: Úvod do problému*. Praha: Karolinum, 2009, s. 12.

⁵² POPPER, Karl R. *Život je řešení problémů: o poznání, dějinách a politice*. Praha: Mladá fronta, 1997, s. 16-17.

⁵³ LEE, Harold N. ‚Scientific Method and Knowledge‘. In: *Philosophy of Science*. 1943, roč. 10, č. 2, s. 69-70.

na formulaci vědecké metody nemalý podíl, za tento prostředek, pomocí kterého k formulaci vědecké hypotézy dochází, považuje něco ve smyslu „iracionálního prvku“ či „tvořivé intuice“ v Bergsonově smyslu.⁵⁴ Pro vysvětlení toho, jak funguje vědecká metoda, však není příliš důležité, jestli je tímto prostředkem výše zmíněná intuice, určitá podoba Peirceovské abdukce⁵⁵ nebo něco úplně jiného. Ostatně sám Popper při formulování vědecké metody říká, že tento problém není záležitostí logiky poznání, ale psychologie poznání.⁵⁶

Každopádně tedy máme obecný výrok, hypotézu. Nyní je na řadě její testování. Existují čtyři způsoby, jak hypotézu a potažmo celou teorii testovat.

Chceme-li, můžeme rozlišit čtyři různé cesty, jimiž lze uskutečňovat testování nějaké teorie. První je logické porovnání důsledků mezi sebou, čímž se testuje vnitřní konsistence, bezespornost systému. Za druhé je to zkoumání logické formy teorie s cílem zjistit, zda má povahu teorie empirické či vědecké anebo zda je například tautologická. Za třetí je to srovnání s jinými teoriemi, převážně s cílem stanovit, zda tato teorie představuje vědecký pokrok, zda by přežila naše rozličné testy. A konečně je zde testování teorie empirickými aplikacemi závěrů, které z ní lze vyvodit.⁵⁷

Zatímco první tři způsoby jsou poměrně jasné, protože jsou spjaty s logickou strukturou teorie, poměrně zásadní je způsob čtvrtý. Ten spočívá v aplikaci deduktivní logiky, pomocí které jsou z hypotézy vyvozeny její důsledky, jenž mají podobu singulárních tvrzení.

Testování dané hypotézy pak spočívá v porovnání jejích důsledků se skutečným stavem věcí,

⁵⁴ POPPER, Karl R. *Logika vědeckého bádání*. Praha: OIKOYMENH, 1997, s. 9.

⁵⁵ Viz: MIHINA, František. ‚Abdukcia – Súčasť fallibilistickej koncepcie poznania Ch. S. Peirca‘. *Filozofia*. 2000, roč. 55, č. 10, s. 764–776.

⁵⁶ POPPER, Karl R. *Logika vědeckého bádání*. Praha: OIKOYMENH, 1997, s. 7-9.

⁵⁷ Tamtéž, s. 9-10.

a to prostřednictvím měření, pozorování či provedením experimentů. Pokud se důsledky testované hypotézy neshodují se skutečností, je tato hypotéza v důsledku logického odvozovacího pravidla modus tollens neplatná.⁵⁸ V opačném případě, kdy jsou zmíněné důsledky se skutečností ve shodě, je tato hypotéza přijímána jako platná. Soubor hypotéz, které se týkají určitého výseku skutečnosti a obstály ve výše zmíněných testech, je v ideálním případě přetransformován ve vědecké zákony, které pak následně tvoří základ vědecké teorie.⁵⁹ Tento přístup budování teorií se nazývá axiomaticko-deduktivní a poměrně dlouhou dobu byl považován za prostředek konstrukce dokonalých, zcela dokazatelných teorií. S tímto názorem se lze setkat dodnes, ačkoliv byl vyvrácen už Kurtem Gödelem, který dokázal, že v každém axiomatickém systému lze zformulovat větu, která bude z principu nedokazatelná.⁶⁰ To však není až takový problém, protože uvedená vědecká metoda nepředpokládá dokonale dokazatelnou, ale logicky bezrozpornou teorii.

Pro celý popsany model vědecké metody se dnes užívá název hypoteticko-deduktivní.⁶¹ Toto pojetí je však spíše normativní než deskriptivní; to znamená, že než o metodu v pravém slova smyslu se však jedná spíše o model toho, jak by měli vědci při své práci postupovat. Důraz na deduktivní postup je ve výše uvedeném postupu zcela zřejmý, nenajdeme zde nic, co by bylo založeno na indukci. Problém indukce souvisí s Humovou kritikou kauzality a spočívá v tom, že z hlediska klasické logiky nelze usuzovat ze singulárního výroku výrok obecný. Popper se proto při formulování tohoto pojetí vědecké metody vyhýbá indukci zcela

⁵⁸ NIINILUOTO, Ilkka. , Evaluation of Theories'. In: KUIPERS, Theo A. F. (ed.). *General Philosophy of Science: Focal Issues (Handbook of the Philosophy of Science)*. Amsterdam: North Holland, 2007, s. 179-180.

⁵⁹ LEE, Harold N. ,Scientific Method and Knowledge'. In: *Philosophy of Science*. 1943, roč. 10, č. 2, s. 70.

⁶⁰ PEREGRIN, Jaroslav. *Kapitoly z analytické filosofie*. Vyd. 1. Praha: Filosofia, 2005, s. 157-158.

⁶¹ FAJKUS, Břetislav. *Filosofie a metodologie vědy: vývoj, současnost a perspektivy*. Praha: Academia, 2005, s. 86-87.

záměrně a s odvoláním na problém, formulovaný Humem, indukci jako součást vědecké metody zcela odmítá.⁶² Ať už jsme vůči induktivnímu vyvozování stejně nebo méně kritičtí, je s ohledem na uvedené problémy třeba k pokusům aplikovat induktivní postup ve vědě přistupovat obezřetně.

Jak lze z výše uvedeného vidět, každé poznání, kterého věda dosáhne má jen hypotetický charakter, to znamená, že je sice považováno za pravdivé, ale spíše přechodně. Přestože věda usiluje o pravdivé poznání skutečnosti a pravděpodobně se k němu pomalu přibližuje, nelze pravdivost vědeckého poznání slučovat s jistotou.⁶³

Je jasné, že některé vědecké disciplíny mají principiálně horší předpoklady k tomu, aby se přesně řídily uvedenou vědeckou metodou. Kupříkladu jsem již narážel na problém, že schopnost sociálních a humanitních věd ale také například biologie provádět opakovatelné experimenty je vzhledem k jejich zkoumanému předmětu poněkud omezená, zvláště ve srovnání s vědami, které zkoumají předměty a jevy neživé přírody. To je dáno jednak tím, že lze poměrně obtížně izolovat vyšší organické celky a zejména lidské skupiny do vědecky kontrolovatelného prostředí, především je pak téměř nemožné stejný experiment zopakovat a ověřit danou hypotézu. Zkoumání živých tvorů a zejména pak lidských bytostí naráží také na morální a etická omezení. Je tedy třeba mírně odlišného přístupu ke srovnávání toho, jak jsou tyto disciplíny schopny aplikovat zásady vědecké metody v praxi.

⁶² POPPER, Karl R. *Logika vědeckého bádání*. Praha: OIKOYMENH, 1997, s. 11-13.

⁶³ POPPER, Karl R. *Conjectures and Refutations: The Growth of Scientific Knowledge*. London: Routledge, 1962, s. 105.

2.2. Typy metod v sociálních a humanitních vědách

Ačkoliv myslitelé v průběhu historie filosofie vědy usilovali o nalezení a formulování univerzální vědecké metody, v praxi existuje hned několik možností jak při zkoumání nějakého jevu postupovat. V odborné literatuře věnované metodologickým otázkám vědy nalezneme vícero druhů dělení jednotlivých metod. Například František Ochrana⁶⁴ uvádí základní dělení vědních metod na dva typy – explanační a interpretační, které se dále dělí na několik dalších druhů. Tato práce se ovšem bude zabývat především zmíněnými explanačními metodami, u nichž Ochrana metod rozlišuje dva základní druhy, a to empirické a obecně teoretické. Toto dělení je však velice obecné, týká všech se jak sociálních a humanitních vědních oborů, tak přírodních věd. Vzhledem k tématu této práce však bude lepší využít dělení metod, které lze nalézt v literatuře speciálně zaměřené na metody v sociálních a humanitních vědách. Věnovat se budu především na oblastem sociologie a lingvistiky, které jsou mi jednak poněkud známější než jiné vědní obory, ale také proto, že v nich existuje poměrně velké množství literatury, jež pojednává o jejich metodologii.

Výše zmíněná literatura zpravidla uvádí jedno základní dělení veškerých metod v sociálních vědách na **kvantitativní** a **kvalitativní**.⁶⁵ Vzhledem k poměrně bouřlivému vývoji, který se v rámci metodologie sociálních věd odehrál v druhé polovině 20. století, lze tyto přístupy bez nadsázky označit za konkurenční. Jan Hendl ve své monografii,⁶⁶ věnované kvalitativnímu výzkumu, hovoří dokonce o tzv. válce paradigmat, označující intelektuální při mezi zastánci právě jedné z obou výše zmíněných metod. Za zmínku stojí také to, že

⁶⁴ OCHRANA, František. *Metodologie vědy: Úvod do problému*. Praha: Karolinum, 2009, s. 15-27.

⁶⁵ Viz např.: JANDOUREK, Jan. *Úvod do sociologie*. Praha: Portál, 2009, s. 205-206.

⁶⁶ HENDL, Jan. *Kvalitativní výzkum: základní teorie, metody a aplikace*. Praha: Portál, 2012, s. 21.

kvalitativní metody výzkumu jsou v českém prostředí poměrně novým fenoménem, o kterém ve starší literatuře,⁶⁷ věnované metodologii v sociálních vědách, často nenajdeme ani zmínku. Dnes je situace, minimálně v českém prostředí, do jisté míry opačná, jednoduché zadání dotazu na oba typy metod do vyhledávače v univerzitní knihovně napoví, že valná většina literatury týkající se metodologie v sociologii, která vyšla v posledních dvaceti letech, pojednává především o metodách kvalitativního výzkumu. To může být z části výsledek euforického opuštění marxistického modelu sociologie, který na kvantitativních metodách staví.

V lingvistice je situace do jisté míry opačná. V českém prostředí existuje dlouhodobá tradice kvantitativního pojetí lingvistiky, která má své kořeny především v Pražském lingvistickém kroužku, ale také i v dalších lingvistických školách, například Kodaňské. Ostatně Hjelmslev, který byl jejím čelním představitelem, formuloval představu vysoce formalizované jazykovědné teorie, která se zakládá na matematice a přísně deduktivní metodě.⁶⁸ Strukturně funkcionální metody, které formulovali lingvističtí strukturalisté, jsou proto od počátku spjaty s tendencí k formalizaci a matematickému modelování. Vzhledem k tomu, že tyto metody poskytují poměrně silný nástroj pro zkoumání sémiotických jevů, našly uplatnění i v dalších společenskovědních oborech, které se zabývají zkoumáním podobných znakových a významových systémů, jako je například antropologie, etnografie, literární věda a další obory.⁶⁹ Vzhledem k tomu, že principy strukturalismu zůstaly (až na

⁶⁷ Viz např.: NOWAK, Stefan. *Metodologie sociologických výzkumů: obecné problémy*. Praha: Svoboda, 1975.

⁶⁸ HJELMSLEV, Louis. *O základech teorie jazyka*. Praha: Academia, 1972, s. 15-16.

⁶⁹ KUBÍČEK, Tomáš. *Felix Vodička – názor a metoda: k dějinám českého strukturalismu*. Praha: Academia, 2010, s. 12-13.

některé výjimky)⁷⁰ nedotčeny komunistickou ideologií, nedošlo v lingvistice k tak markantnímu obratu od kvantitativních ke kvalitativním metodám, jako v sociologii.

I přes výše zmíněné soupeření mezi oběma přístupy, které se v posledních letech znovu vynořuje,⁷¹ jsou však kvantitativní i kvalitativní metody v dnešní době brány jako rovnocenné, ba dokonce jsou často ve výzkumné praxi aplikovány souběžně.⁷²

V následujících kapitolách této práce si tedy oba zmíněné přístupy rozebereme poněkud hlouběji.

2.2.1. Kvantitativní metody výzkumu v sociálních vědách

Kvantitativní metody výzkumu jsou vývojově starší než metody kvalitativní a vycházejí z pozitivistické filosofické tradice, počínající u Augusta Comta.⁷³ Kvantitativní přístup se zakládá na předpokladu, že zkoumané jevy lze kvantifikovat, to znamená převést do matematické podoby a v této podobě s nimi následně vědecky pracovat. V rámci sociologického výzkumu je kvantifikovanou jednotkou lidské chování,⁷⁴ zatímco v případě lingvistiky lze kvantifikovat prakticky jakýkoliv jazykový fenomén, od frekvenční distribuce vybraných jednotek jazyka až po hodnotu entropie nebo redundance v rámci celých textů.⁷⁵

⁷⁰ Například prohlašování J. V. Stalina za největšího lingvistu všech dob, na základě odmítnutí marxistické jazykové teorie, viz: ČERNÝ, Jiří. *Dějiny lingvistiky*. Olomouc: Votobia, 1996, s. 190.

⁷¹ HENDL, Jan. *Kvalitativní výzkum: základní teorie, metody a aplikace*. Praha: Portál, 2012, s. 22.

⁷² REICHEL, Jiří. *Kapitoly metodologie sociálních věd*. Praha: Grada Publishing, 2009, s. 40-42.

⁷³ KASIM, Rozilah. *Identifying skills needs for improving the engagement of the communities in the housing market renewal process: a case study of neighbourhood facilities in Northwest England*. Salford, 2007. Disertační práce. University of Salford, s. 71.

⁷⁴ HENDL, Jan. *Kvalitativní výzkum: základní teorie, metody a aplikace*. Praha: Portál, 2012, s. 44.

⁷⁵ ČECH, Radek; POPESCU, Ioan-Ioviț; ALTMANN, Gabriel. *Metody kvantitativní analýzy (nejen) básnických textů*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2014, s. 34-36.

Mezi základní charakteristiky kvantitativních metod patří shromažďování dat a užití následně statistických metod pro práci s nimi, matematické modelování získaných vzorců a uplatňování deduktivní logiky při testování jasně formulovaných hypotéz.⁷⁶ Z těchto důvodů bývá kvantitativní přístup spojován s výše popsanou hypoteticko-deduktivní metodou.⁷⁷ Na první pohled se tedy zdá, že kvantitativní metody splňují nárok vědeckosti, který jsem v této práci do značné míry ztotožnil se zmíněnou vědeckou metodou. Pro zjištění, zda tomu tak skutečně je, bude ovšem nezbytné na základě dostupné literatury rekonstruovat to, jak ve skutečnosti kvantitativní postup vypadá. Zásady kvantitativních metod jsou de facto shodné jak v sociologii, tak v lingvistice, což je dáno mimo jiné tím, že sociologické a lingvistické otázky bývají v některých případech úzce spjaty.⁷⁸ Při této rekonstrukci tedy lze využít příslušná literaturu obou disciplín.

Prvním krokem v rámci kvantitativního výzkumu je formulace problému, na jehož základě je přesně vymezen záměr výzkumu.⁷⁹ Na základě tohoto záměru probíhá volba teorie, která má potenciál odpovědět na úvodní problém.⁸⁰ Pomocí dedukce je z teorie odvozena hypotéza, kterou vědec v rámci výzkumu testuje. Například Čech, Popescu a Altmann⁸¹ však v souvislosti s Feyerabendovou epistemologií připomínají, že k vytvoření hypotézy nemusí být nutně zapotřebí žádné výchozí teorie, poněvadž hypotéza může vzniknout i jiným

⁷⁶ JANDOUREK, Jan. *Úvod do sociologie*. Praha: Portál, 2009, s. 205.

⁷⁷ HENDL, Jan. *Kvalitativní výzkum: základní teorie, metody a aplikace*. Praha: Portál, 2012, s. 44.

⁷⁸ ČERNÝ, Jiří. *Dějiny lingvistiky*. Olomouc: Votobia, 1996, s. 390.

⁷⁹ NOWAK, Stefan. *Metodologie sociologických výzkumů: obecné problémy*. Praha: Svoboda, 1975, s. 21; JANDOUREK, Jan. *Úvod do sociologie*. Praha: Portál, 2009, s. 206.

⁸⁰ HENDL, Jan. *Kvalitativní výzkum: základní teorie, metody a aplikace*. Praha: Portál, 2012, s. 44.

⁸¹ ČECH, Radek; POPESCU, Ioan-Ioviț; ALTMANN, Gabriel. *Metody kvantitativní analýzy (nejen) básnických textů*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2014, s. 8.

způsobem, či popřípadě může teorie vzniknout až na základě inspirace takto vzniknuvšími hypotézami. Žádná z obou možností však není v rozporu s popsanou vědeckou metodou.

Jakmile máme zformulovanou hypotézu, následuje druhý krok, kterým je testování této hypotézy pomocí experimentu. Jelikož základním nástrojem kvantitativního výzkumu jsou statistické metody, jsou pro jejich aplikaci zapotřebí odpovídající data. Způsoby získávání těchto dat se v lingvistice a sociologii příliš neliší. Jazykovědci získávají pro svůj výzkum data z především z dostupných textů, ať už z konkrétních psaných děl či rozsáhlých textových korpusů, ale také získáváním mluvených projevů mluvčích v rámci terénního výzkumu. V sociologii je situace podobná, ačkoliv získávání potřebných dat v terénu činí mnohem větší podíl oproti jiným způsobům. Z tohoto důvodu rozlišuje sociologická literatura hned několik různých způsobů získávání výzkumných dat; patří zde například klasické kladení normalizovaných otázek v podobě rozhovoru, dotazníku nebo ankety.⁸² Je také třeba zdůraznit, že kvantitativní metody výzkumu odmítají jako prostředek získávání informací introspekci a vychází proto výhradně z empirických dat.⁸³

Po získání dostatečně reprezentativního a adekvátně rozsáhlého vzorku dat může proběhnout testování zkoumané hypotézy, za použití běžných statistických nástrojů. V tomto ohledu mají dnes vědci provádějící kvantitativní výzkum obrovskou výhodu v dostupné výpočetní technice. Zatímco před několika desetiletími museli na statistické zkoumání vynaložit poměrně velké množství času a intelektuální úsilí, v současnosti zvládne statistický

⁸² REICHEL, Jiří. *Kapitoly metodologie sociálních výzkumů*. Praha: Grada Publishing, 2009, s. 110-124.

⁸³ ČECH, Radek; POPESCU, Ioan-Ioviț; ALTMANN, Gabriel. *Metody kvantitativní analýzy (nejen) básnických textů*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2014, s. 8-9.

software stejnou úlohu za pouhý zlomek času, který byl potřeba dříve, a pokud je dobře navržen, mohou být jeho výpočty zatíženy menším množstvím chyb.

Je zřejmé, že výsledky i perfektně navržených statistických experimentů jsou z principu zatíženy statistickými chybami a odchylkami, a z tohoto důvodu nemohou poskytovat dostatečně pevný základ pro vytváření vědeckých zákonů, jak předpokládá vědecká metoda. Kvantitativní metody jsou tak schopné popisovat a do jisté míry i predikovat pouze trendy či tendence zkoumaného jevu. Zaměňovat podobné trendy za skutečné zákony v sociálních vědách nelze, v minulosti totiž podobné chyby vedly k několika tragickým důsledkům.⁸⁴ S podobnými typy výzkumu založenými na do jisté míry stochastických ukazatelích se však nesetkáváme pouze ve společenských vědách, ale také ve vědách tvrdých, jako jsou chemie a fyzika.⁸⁵

Jednou z největších předností kvantitativního způsobu zkoumání je to, že statisticky zkoumá uzavřený vzorek dat, který zůstává neměnný a přístupný pro další výzkum v dané oblasti. To umožňuje jednak navázat na výsledky daného výzkumu, ale rovněž opakování určitého experimentu pro ověření či popření dosažených výsledků. Závěry kvantitativního testování jsou tedy v principu testovatelné, potažmo falsifikovatelné; splňují tedy i nárok vědeckosti, který na ně klade popperovské kritérium demarkace.

Vidíme tedy, že kvantitativní metody, užívané ve společenských vědách, se nijak zásadně neodlišují od výše popsané vědecké metody. Přesto bývá ze strany zastánců kvalitativního přístupu z řady důvodů kritizován; přičemž se lze setkat jak s námitkami více či

⁸⁴ Srov.: POPPER, Karl R. *Bída historicismu*. Praha: OIKOYMENH, 2000, s. 86-96.

⁸⁵ ČECH, Radek; POPESCU, Ioan-Ioviț; ALTMANN, Gabriel. *Metody kvantitativní analýzy (nejen) básnických textů*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2014, s. 9-10.

méně seriózními, tak i poněkud úsměvnými. Jednou z nejčastějších námitek je ta, že kvantitativní výzkum v sociologii nemůže postihnout sociální skutečnost, popřípadě nedokáže vysvětlit nepředpokládané jevy, které se mohou vyskytovat v získaných datech.⁸⁶ Tyto námítky, ač závažné, však podle mého názoru vycházejí ze stejné pozice, jíž je kritika redukcionismu ve vědě. K tomuto obecnému problému se ještě vrátím později. Vedle těchto námitek se však lze setkat i s takovou, že rozvoj výpočetní techniky umožnil, že kvantitativní výzkum mohou provádět jak vysoce kvalifikovaní odborníci, tak naprostí diletanti.⁸⁷ Předně je třeba zdůraznit, že ačkoliv je samotná obsluha statistického softwaru skutečně poměrně jednoduchá, formulace dobrého výzkumného záměru a hypotézy, stejně jako vyvození odpovídajících závěrů z výsledků prováděného experimentu, je o mnoho složitější a není tedy pravdou, že by k tomu nebylo zapotřebí vysokého stupně kvalifikovanosti v daném oboru.

K některým uvedeným a dalším námitkám se ještě vrátím v kapitole věnované hodnocení užívaných metod. Mezitím však postoupím k analýze druhého zmíněného přístupu, a to kvalitativního.

2.2.2. Kvalitativní metody v sociálních vědách

V předchozí podkapitole jsem zmínil, že kvantitativní metody výzkumu mají svůj původ v pozitivistickém myšlení, stejně tak lze vystopovat původ metod kvalitativních. Ty se zrodily z kritiky právě zmíněného pozitivistického přístupu a hlásí se proto k alternativním filosofickým směrům, jako jsou fenomenologie či hermeneutika,⁸⁸ což se samozřejmě v jejich

⁸⁶ HENDL, Jan. *Kvalitativní výzkum: základní teorie, metody a aplikace*. Praha: Portál, 2012, s. 68-69.

⁸⁷ PETRUSEK, Miloslav. *Teorie a metoda v moderní sociologii*. Praha: Karolinum, 1993, s. 116.

⁸⁸ HENDL, Jan. *Kvalitativní výzkum: základní teorie, metody a aplikace*. Praha: Portál, 2012, s. 68-69.

výsledné podobě odráží. Jejich cílem tak není získání přesných výsledků v podobě potvrzení či vyvrácení nějaké hypotézy, ale spíše skutečné porozumění zkoumané skutečnosti. Z tohoto důvodu se tento přístup někdy označuje jako interpretativní.⁸⁹ Vymežit kvalitativní metody zkoumání není jednoduchá záležitost, čehož si jsou vědomi i jejich teoretikové. Můžeme se tak setkat s tvrzením, že kvalitativní přístup v sobě sdružuje řadu rozdílných výzkumných postupů,⁹⁰ ale také s tvrzením do jisté opačným, že nejde o soubor izolovaných technik, ale pouze o různé aplikace téhož modelu.⁹¹ Existuje rovněž skupina metodologů, kteří podávají negativní charakteristiku kvalitativního výzkumu v kontrastu ke kvantitativním metodám tak, že kvalitativní metodou je podle nich jakákoliv metoda, ve které se nepoužívá kvantifikace a statistika;⁹² většina teoretiků kvalitativního přístupu však s tímto vymezením nesouhlasí.⁹³

V rámci různých sociálních věd se uplatňuje velké množství typů kvantitativního výzkumu, které jsou navzájem značně odlišné, bude proto praktičtější je charakterizovat zvlášť. Mezi nejčastěji uváděné metody patří případová studie, etnografický výzkum, kvalitativní (hloubkový) rozhovor, biografický výzkum, zakotvená teorie, akční a kritický výzkum. Etnografickým výzkumem se pro svou jeho omezené využití v této práci zabývat nebudu, nicméně ostatní jmenované metody nyní stručně analyzuji.

⁸⁹ KASIM, Rozilah. *Identifying skills needs for improving the engagement of the communities in the housing market renewal process: a case study of neighbourhood facilities in Northwest England*. Salford, 2007. Disertační práce. University of Salford, s. 71-78.

⁹⁰ REICHEL, Jiří. *Kapitoly metodologie sociálních výzkumů*. Praha: Grada Publishing, 2009, s. 40.

⁹¹ SILVERMAN, David. *Ako robiť kvalitatívny výskum: praktická príručka*. Bratislava: Ikar, 2005, s. 295.

⁹² CORBIN, Juliet M., STRAUSS, Anselm L. *Základy kvalitativního výzkumu: postupy a techniky metody zakotvené teorie*. Vyd. 1. Boskovice: Albert, 1999, s. 10.

⁹³ HENDL, Jan. *Kvalitativní výzkum: základní teorie, metody a aplikace*. Praha: Portál, 2012, s. 47-48.

2.2.2.1. Případová studie

Případová studie se jako prostředek výzkumu využívá ve většině sociálních a humanitních oborů, přičemž v některých oblastech se pro ni užívá název monografie nebo také monografická procedura.⁹⁴ Kromě toho se však uplatňuje i v některých přírodovědných oborech jako je biologie nebo také v lékařství.⁹⁵ Existuje velké množství typů případových studií a jejich rozlišení v rámci literatury liší autor od autora. Například Robert K. Yin rozlišuje celkem šest typů případových studií,⁹⁶ a to *průzkumnou, popisnou a vysvětlovací*,⁹⁷ přičemž každá se ještě dělí podle toho, zda zkoumá buď jeden, nebo více případů. Na druhou stranu se lze setkat s naprosto odlišnými typologiemi, které hovoří pouze o pěti nebo třech druhích případových studií.⁹⁸ Případové studie lze rovněž rozdělit podle formy, jíž jsou získávána potřebná data, například pomocí hloubkového rozhovoru,⁹⁹ řešerše písemných zdrojů nebo v případě medicíny chorobopisů, existují však samozřejmě i kombinace jednotlivých forem výzkumu. Velký počet jednotlivých typů poněkud komplikuje snahu o podání jednoduchého popisu, přesto lze najít určité charakteristické rysy, které jsou pro všechny typy případových studií společné.

⁹⁴ REICHEL, Jiří. *Kapitoly metodologie sociálních výzkumů*. Praha: Grada Publishing, 2009, s. 29.

⁹⁵ OLECKÁ, Ivana., IVANOVÁ, Kateřina. 'Případová studie jako výzkumná metoda ve vědách o člověku'. In: *EMI*. 2010, roč. II, č. 2, s. 63.

⁹⁶ YIN, Robert K. *Applications of case study research*. Thousand Oaks, California: Sage Publications, Inc., 2003, s. 4-27.

⁹⁷ V originále *exploratory, descriptive or explanatory*.

⁹⁸ HENDL, Jan. *Kvalitativní výzkum: základní teorie, metody a aplikace*. Praha: Portál, 2012, s. 104-107.

⁹⁹ Hloubkový (kvalitativní) rozhovor je charakteristický tím, že jeho provedení není zcela závislé na připravených otázkách. Jejich pořadí i náplň se v průběhu rozhovoru mohou značně odklonit od původního konceptu, do kterého tak zásadním způsobem může vstupovat tázaná osoba. Viz např.: ŠVARÍČEK, Roman, ŠEĐOVÁ, Klára a kol. *Kvalitativní výzkum v pedagogických vědách*. Praha: Portál, 2007, s. 159-183. Opakem hloubkového rozhovoru je pak strukturovaný rozhovor, který jako prostředek získávání dat užívá v kvantitativních metodách zkoumání.

Základním znakem případové studie je to, že výzkumník shromažďuje poměrně velký počet dat o omezeném vzorku skutečnosti. Stejně jako je tomu i u jiných kvalitativních postupů, nesnaží se o nalezení statisticky zachytitelných znaků, ale naopak o podání celostního, holistického popisu jevu, který zkoumá, včetně dalších významných aspektů, jež na něj působí.¹⁰⁰

Zkoumání počíná, stejně jako u předchozích výzkumných metod, zjištěním základní otázky a formulací výzkumného záměru.¹⁰¹ Zatímco v případě kvantitativních metod výzkumu následuje volba odpovídající teorie a formulace odpovídající hypotézy, není v tomto případě role výchozí teorie jasná. Vyvození hypotézy v této fázi výzkumu pak zcela chybí. Ačkoliv většina literatury uvádí nezbytnost nastudování výchozí literatury a utvoření výchozího teoretického rámce,¹⁰² není tento teoretický rámec pro další průběh zkoumání natolik zásadní. To je způsobeno tím, že tvorba případové studie není zcela lineárním procesem, jako je tomu u vědecké metody, protože výzkumník se v průběhu bádání k výchozímu teoretickému rámci neustále vrací a modifikuje jej, a to na základě nových skutečností, zjištěných při sběru potřebných dat i jejich následné interpretaci.¹⁰³ Výsledkem tohoto způsobu zkoumání tedy není, a ani nemůže být, potvrzení či vyvrácení původní domněnky, ale spíše zpráva shrnující výsledky analýzy výchozího problému, který zasazuje do širšího kontextu.¹⁰⁴ Rovněž je vzhledem k tomu, jak může být výchozí teoretický rámec

¹⁰⁰ REICHEL, Jiří. *Kapitoly metodologie sociálních výzkumů*. Praha: Grada Publishing, 2009, s. 29.

¹⁰¹ HENDL, Jan. *Kvalitativní výzkum: základní teorie, metody a aplikace*. Praha: Portál, 2012, s. 104-113.

¹⁰² OLECKÁ, Ivana., IVANOVÁ, Kateřina. 'Případová studie jako výzkumná metoda ve vědách o člověku'. In: *EMI*. 2010, roč. II, č. 2, s. 64-65.

¹⁰³ Viz například Yinovo schéma postupu při tvorbě případové studie v: YIN, Robert K. *Case Study Research: Design and Methods*. London: Sage Publications, 2009, s. 1.

¹⁰⁴ HENDL, Jan. *Kvalitativní výzkum: základní teorie, metody a aplikace*. Praha: Portál, 2012, s. 114.

v průběhu zkoumání kontaminován shromážděnými daty, problematické hovořit o hypotetickém charakteru dosažených poznatků, což je jedna ze základních charakteristik vědeckého poznání.

2.2.2.2. Biografický výzkum

Jak již název napovídá, jde o zkoumání historie života jednoho člověka nebo menšího počtu více lidí, vyloučena není ani forma autobiografická. Využívá se nejčastěji filologických, uměnovědných ale i dalších typech oborů. Uplatňuje se jednak jako prostředek pro tvorbu životopisů vybraných osob nebo tyto životopisy používá jako zdroj informací pro další zkoumání za předpokladu, že jiným způsobem nelze potřebná data získat.¹⁰⁵ Existuje více typů biografickým prací, například Norman K. Denzin¹⁰⁶ rozlišuje biografii úplnou, pojednávající o celém průběhu života osoby, dále epizodickou, zkoumající pouze vybraný úsek života a do třetice komentovanou, obsahující řadu doplňujících a vysvětlujících informací. V podstatě jde o zvláštní druh případové studie,¹⁰⁷ tudíž jsou s ní spojené i podobné problémy jako ty, které jsem zmínil v předchozí podkapitole. Ačkoliv jde ve výše zmíněných oborech o poměrně rozšířený typ zkoumání, lze jen poměrně obtížně nalézt principiální rozdíl mezi pracemi užívající biografickou metodu ve vědě a některými publicistickými či beletristickými texty.¹⁰⁸

¹⁰⁵ REICHEL, Jiří. *Kapitoly metodologie sociálních výzkumů*. Praha: Grada Publishing, 2009, s. 28.

¹⁰⁶ DENZIN, Norman K. *Interpretive Interactionism (Applied Social Research Methods)*. Thousand Oaks, California: Sage Publications, Inc., 2001, s. 32-33.

¹⁰⁷ HENDL, Jan. *Kvalitativní výzkum: základní teorie, metody a aplikace*. Praha: Portál, 2012, s. 130.

¹⁰⁸ Viz např. Biografie. In: OSVALDOVÁ, Barbora - HALADA, Jan. *Praktická encyklopedie žurnalistiky a marketingové komunikace*. Praha: Libri, 2007, s. 33.

2.2.2.3. Zakotvená teorie

Na rozdíl od jiných metod kvalitativního zkoumání má metoda zakotvené teorie své konkrétní autory a známe i datum jejího vzniku. Základy této metody položili Barney G. Glaser a Anselm Strauss v knize *The Discovery of Grounded Theory*.¹⁰⁹ Oba pak nezávisle na sobě tuto novou rozvíjeli v dalších publikacích. Existují tak v zásadě dvě různá pojetí metody zakotvené teorie, která se odlišují ve významu některých termínů, nicméně v principiálních otázkách jsou oba směry prakticky totožné.¹¹⁰ Vzhledem k tomu patří zakotvená teorie mezi metodologicky nejpropracovanější kvalitativní způsoby výzkumu. Dnes se jedná o poměrně rozšířenou metodu, zejména oborech jako jsou sociologie, psychologie, kulturní antropologie, komunikační studia apod.

Ačkoliv de facto všechny kvalitativní metody výzkumu pro svoje provedení principy induktivního vyvozování spíše tiše předpokládají, metoda zakotvené teorie se na indukci zcela explicitně odvolává.¹¹¹ Cílem této metody je tedy vytvoření teorie na základě interpretace získaných dat, proto se užívá zejména v těch oblastech, které jsou teoreticky málo zpracovány.¹¹² Ostatně, výstižně to shrnuje sám zakladatel tohoto přístupu Strauss, společně s další významnou teoretičkou metody zakotvené teorie, Juliet Corbinovou:

Zakotvená teorie je teorie induktivně odvozená ze zkoumání jevu, který reprezentuje.

To znamená, že je odhalena, vytvořena a prozatímně ověřena systematickým

shromažďováním údajů o zkoumaném jevu a analýzou těchto údajů. Proto se

¹⁰⁹ V překladu *Objev zakotvené teorie*, viz: GLASER, Barney G., STRAUSS, Anselm L. *The discovery of grounded theory: strategies for qualitative research*. Chicago: Aldine, 1967.

¹¹⁰ CORBIN, Juliet M., STRAUSS, Anselm L. *Základy kvalitativního výzkumu: postupy a techniky metody zakotvené teorie*. Vyd. 1. Boskovice: Albert, 1999, s. 3-4.

¹¹¹ JANDOUREK, Jan. *Úvod do sociologie*. Praha: Portál, 2009, s. 215.

¹¹² HENDL, Jan. *Kvalitativní výzkum: základní teorie, metody a aplikace*. Praha: Portál, 2012, s. 125.

*shromažďování údajů, jejich analýza a teorie vzájemně doplňují. Nezačínáme teorii, kterou bychom následně ověřovali. Spíše začínáme zkoumanou oblastí a necháváme, ať se vynoří to, co je v této oblasti významné.*¹¹³

Z výše citovaného odstavce je poměrně zřejmé, jakým směrem se výzkumník při užití metody zakotvené teorie ubírá. Celý proces této metody je poměrně komplikovaný a charakteristický tím, že jednotlivé kroky na sebe nutně nenasazují, není vyloučeno přeskočení některého z nich a časté je i mnohonásobné vracení se ke krokům předešlým. Přesto se tento postup pokusím analyzovat podrobněji.

Stejně jako u jiných přístupů, vychází i metoda zakotvená teorie z určitého konkrétního problému, na základě kterého je formulována výzkumná otázka.¹¹⁴ Ta by však vzhledem k charakteru této metody neměla být příliš konkrétní, ale naopak dostatečně široká pro to, aby poskytovala dostatečný prostor nově objeveným souvislostem úvodního problému.¹¹⁵ Zatímco však například případová studie zpravidla vychází z určitého teoretického rámce, u zakotvené teorie logicky tento teoretický rámec chybí, místo toho se hovoří pouze o jakýchsi „vágních konceptech a představách“, které tvoří jedinou teoretickou výbavu pro následné získávání dat.¹¹⁶ Sběr dat provází prakticky celý proces tvorby zakotvené teorie. Prostředkem postupného formulování teorie je proces nepřetržité interpretace dat, který se označuje jako kódování. Rozlišují se tři způsoby tohoto kódování, a to *otevřené*, které spočívá v označování a kategorizaci pojmů, kategorií apod., dále pak kódování *axiální*, jež

¹¹³ CORBIN, Juliet M., STRAUSS, Anselm L. *Základy kvalitativního výzkumu: postupy a techniky metody zakotvené teorie*. Vyd. 1. Boskovice: Albert, 1999, s. 14.

¹¹⁴ JANDOUREK, Jan. *Úvod do sociologie*. Praha: Portál, 2009, s. 215.

¹¹⁵ CORBIN, Juliet M., STRAUSS, Anselm L. *Základy kvalitativního výzkumu: postupy a techniky metody zakotvené teorie*. Vyd. 1. Boskovice: Albert, 1999, s. 24.

¹¹⁶ HENDL, Jan. *Kvalitativní výzkum: základní teorie, metody a aplikace*. Praha: Portál, 2012, s. 127-128.

hledá vztahy mezi jednotlivými kategoriemi, jako jsou příčiny, důsledky, podmínky atd., a konečně třetím typem kódování je kódování *selektivní*, ve kterém dochází k systematizaci dosažených výsledků a tedy i postupnému formulování zakotvené teorie.¹¹⁷ Té je dosaženo až tehdy, kdy zmíněné kódování přestává přinášet nové poznatky.¹¹⁸ Formulace výsledné teorie se řídí čtyřmi základními zásadami, mezi které patří shoda mezi teorií a empirickými daty, srozumitelnost prezentovaných poznatků, obecnost, spočívající v aplikovatelnosti teorie na podobné problémy, a kontrola výsledné teorie skrze konfrontaci s výchozími daty.¹¹⁹ Neopominutelným kritériem je rovněž vnější konzistence formulované teorie s již dosaženým poznáním.

Metoda zakotvené teorie má samozřejmě i řadu problémů, ty však nyní ponechám na chvíli stranou a vrátím se k nim v kapitole věnované srovnání a hodnocení kvalitativních a kvantitativních přístupů obecně.

2.2.2.4. Akční a kritický výzkum

Ačkoliv jsou tyto metody zpravidla v literatuře uváděny zvlášť, jsou si v mnohém velmi podobné. Jak akční tak i kritický výzkum si totiž nekladou za cíl popsat nebo vysvětlit nějaký sociální jev, ale reagovat na konkrétní problémy, nalézat jejich řešení a ty uvádět v praxi. Zatímco o akčním výzkumu se hovoří především v souvislosti se sociologií, kritický výzkum se uplatňuje především v disciplínách, jako jsou genderová nebo queer studia, tedy

¹¹⁷ REICHEL, Jiří. *Kapitoly metodologie sociálních výzkumů*. Praha: Grada Publishing, 2009, s. 167.

¹¹⁸ JANDOUREK, Jan. *Úvod do sociologie*. Praha: Portál, 2009, s. 216.

¹¹⁹ MIOVSKÝ, Michal. *Kvalitativní přístup a metody v psychologickém výzkumu*. Praha: Grada Publishing, 2006, s. 226.

oborech, které se zabývají specifickými a zpravidla diskriminovanými sociálními skupinami.¹²⁰ Vzhledem k podobnému charakteru obou přístupů se někdy společně řadí do skupiny tzv. aplikovaných výzkumů. Není také vyloučeno, že tyto typy zkoumání mohou být prováděny na zakázku, kdy zadavatelem může být jak státní tak soukromý subjekt, v tomto případě se pak hovoří o výzkumu komerčním.¹²¹

Postup této metody výzkumu spočívá ve specifikaci základního problému a následné stanovení praktických cílů, kterých je třeba dosáhnout. V průběhu akčního a kritického výzkumu nedochází ke klasickému shromažďování poznatků, ale naopak k poskytování poznatků těm, kteří jsou zkoumáni, čímž má být posíleno jejich povědomí o výchozím problému a tím jim poskytnout dostatek podnětů k vyvolání změny v jejich postavení.¹²²

Podobně jako metoda zakotvené teorie má i akční výzkum svého konkrétního autora, kterým je americký sociální psycholog německého původu Kurt Lewin, který zveřejnil základy akčního výzkumu v článku *Action Research and Minority Problems*, publikovaném v roce 1946.¹²³ Poměrně záhy se však začal být kritizován, a to především z obav před zneužitím této metody marxistickými politickými aktivisty. Po zmírnění antikomunistických obav v 60-tých a 70-tých letech došlo k oživení tohoto přístupu, zejména ve Velké Británii. Nicméně i tak nepřestávají být akční a kritický výzkum značně kontroverzními metodami. Nejzásadnější body kritiky tohoto přístupu spočívají především na nevyjasněné roli teorie v rámci metody a celkově nevědeckém charakteru akčního výzkumu s tendencí k sociálnímu

¹²⁰ HENDL, Jan. *Kvalitativní výzkum: základní teorie, metody a aplikace*. Praha: Portál, 2012, s. 140.

¹²¹ REICHEL, Jiří. *Kapitoly metodologie sociálních výzkumů*. Praha: Grada Publishing, 2009, s. 33.

¹²² HENDL, Jan. *Kvalitativní výzkum: základní teorie, metody a aplikace*. Praha: Portál, 2012, s. 140-141.

¹²³ V překladu *Akční výzkum a problémy menšin*. Viz: LEWIN, Kurt. ‚Action Research and Minority Problems‘. In: *Journal of Social Issues*. 1946, roč. 2, č. 4, s. 34-46.

inženýrství.¹²⁴ Zastánci kvantitativního ale i velká část zastánců kvalitativního přístupu v sociálních vědách totiž nepovažuje za cíl vědy praktické změny, ale popis či vysvětlení společenských jevů.

2.2.3. Zhodnocení kvantitativních a kvalitativních metod výzkumu

V předcházející části této práce jsem stručně popsal některé vybrané metody z oblasti společenských věd, nyní je tedy na řadě určité zhodnocení a srovnání uvedených metod se zásadami vědecké metody, o které jsem pojednával v kapitole 2.1.

Začneme tedy u kvantitativního přístupu. Jak již bylo řečeno, proces kvantitativních metod zkoumání do značné míry koreluje s obecným konceptem vědecké metody. Ačkoliv tyto metody ve společenských vědách mohou jen obtížně pracovat s tvrdou koncepcí vědeckého zákona, jako je tomu ve vědách přírodních, jsou schopné pomocí stejných statistických prostředků najít a vysvětlit určité tendence a trendy. Z těchto trendů mohou užitím deduktivních inferencí formulovat predikce hypotetického charakteru, které lze podrobovat testům, na jejichž základě lze potvrzovat či vyvracet výchozí hypotézy a potažmo teorie.

Naproti tomu kvalitativní přístupy zkoumání jsou zatíženy řadou problémů, z nichž některé již byly zmíněny výše. Situaci do značné míry komplikuje také fakt, že tento přístup v sobě sdružuje značně rozdílné postupy zkoumání. Zaměřím se tedy na ty problémy, které jsou kvantitativním metodám společné. Prvním takovým problémem je jistá tendence

¹²⁴ HERR, Kathryn, ANDERSON, Gary L. *The Action Research Dissertation. A Guide for Students and Faculty*. Thousand Oaks, California: Sage Publications, Inc., 2005, s. 18-19.

k subjektivitě, která pramení především ze samotného přístupu výzkumníka ke zkoumané problematice.¹²⁵ V rámci kvantitativního přístupu je při získávání dat vyžadována maximální nezaujatost, což ilustruje převaha odosobněných způsobů sběru těchto dat, jako je dotazník, ankety nebo strukturovaný rozhovor. U kvalitativního přístupu je tomu přesně naopak, důraz není kladen na data samotná, ale i jejich kontext či dokonce příběh. Důležité je pro tyto metody především porozumění a vcítění se do zkoumané osoby. Kvantitativní techniky sběru dat se pak z tohoto úhlu se pak logicky musí zdát jako značně redukcionistické. Aby ovšem věda mohla docházet k novému poznání, je určitá míra metodologického redukcionismu nutná, což dokládá fakt, že se v podstatě žádné anti-redukcionistické pojetí vědy neseťkalo ve vědě samotné s úspěchem.

Určitý problém představuje také charakter samotných dat, která kvalitativní metody zkoumání využívají. Tato data nemají a často ani nemohou mít kvantitativní charakter, jelikož lze jen těžko matematizovat vyjádření pocitů apod. Vzhledem k tomu, že v tomto přístupu hraje důležitou úlohu technika nestrukturovaného, hloubkového rozhovoru, má převážná část dat podobu svědectví zkoumaných osob. Ve vědě má ovšem lidské svědectví malou až prakticky žádnou váhu, ostatně na zásadní problémy s ním spojené upozorňoval již v 18. století Hume.¹²⁶ Někteří zastánci kvalitativních přístupů namítají, že předmět věd o člověku je mnohem komplexnější, než jevy, které zkoumají přírodní vědy, proto je třeba na ně aplikovat mírnější kritéria.¹²⁷ Podle Alexe Rosenberga¹²⁸ je však argument vyšší mírou komplexity

¹²⁵ REICHEL, Jiří. *Kapitoly metodologie sociálních výzkumů*. Praha: Grada Publishing, 2009, s. 33.

¹²⁶ HUME, David. *Zkoumání o lidském rozumu*. Praha: Svoboda, 1996, s. 54-61.

¹²⁷ CORBIN, Juliet M., STRAUSS, Anselm L. *Základy kvalitativního výzkumu: postupy a techniky metody zakotvené teorie*. Vyd. 1. Boskovice: Albert, 1999, s. 24.

¹²⁸ ROSENBERG, Alex. *Philosophy of Social Science*. Boulder, Colorado: Westview Press, 2008, s. 16.

pouhá výmluva, protože zatímco se vědci ve společenských vědách mohou opřít o svůj zdravý rozum, koncepty se kterými pracují vědy přírodní se zdravému rozumu často přičí. Podobně argumentuje také Popper,¹²⁹ který přiznává, že sociální jevy se vyznačují značnou složitostí, například ve fyzice je ale situace stejná.

V souvislosti s tím nelze nezmínit ještě jeden problém a tím je indukce jako základu kvalitativních metod. O tzv. problému indukce jsem již psal v souvislosti s problémem demarkace a vědeckou metodou, není tedy třeba jej znovu rozvádět. Pokud však dedukce, kterou využívají při řešení velmi složitých jevů metody již zmíněné fyziky, přinášejí dobré výsledky, je to argument pro užívání jednotné vědecké metody jak ve vědách přírodních tak i vědách o člověku. Ačkoliv je třeba přihlédnout k určitým specifikům jednotlivých disciplín, představa, že mezi nimi existuje hluboká, nepřekročitelná propast je podle Poppera pouze iluzorní.¹³⁰

Ačkoliv se na první pohled může zdát, že cílem této práce je zpochybnit vědeckost kvalitativních metod zkoumání, není tomu tak. Jde pouze o domyšlení důsledků stanoviska kritického realismu, které tato práce zaujímá. Pokud by někdo stejný problém nahlížel z pohledu fenomenologie či hermeneutiky, závěry uvedené v této kapitole by mohly být odlišné nebo dost možná i zcela opačné.

¹²⁹ POPPER, Karl R. *Bída historicismu*. Praha: OIKOYMENH, 2000, s. 111-112.

¹³⁰ Tamtéž, s. 105-110.

3. Archeologická a genealogická metoda Michela Foucaulta

Hlavním důvodem, proč je Foucaultově archeologické a genealogické metodě zasvěcená zvláštní kapitola této práce, je to, že se do značné míry vymyká zařazení mezi oba metodologické přístupy, o kterých jsem hovořil v předchozím oddíle. Foucaultovy metody zcela určitě nelze řadit mezi kvantitativní, jelikož Foucault, ač do značné míry inspirován strukturalismem, se nesnaží o jakoukoliv kvantifikaci či formalizaci. Zároveň je problematické jej řadit k výše uvedenému kvalitativnímu přístupu, neboť přestože jej při svém bádání zajímají rozličné vztahy a kontext, udržuje si od ní odstup a ke zkoumaným datům přistupuje do značné míry neutrálně.

Foucault je v oblasti sociálních a humanitních věd známou osobností, a přestože od jeho smrti uplynulo již více než třicet let, je jeho odkaz stále předmětem mnoha akademických diskusí. Není proto třeba se v této práci zabývat jeho životopisem, ačkoliv některé události a aspekty jeho života samozřejmě ovlivňovaly i jeho dílo, charakteristické především značně osobitým stylem a velkým množstvím novotvarů, jež jsou zřídka jasně definovány. V důsledku toho je interpretace Foucaultových spisů značně obtížná. Mnoho autorů se snaží jeho dílo systematizovat na základě myšlenkového vývoje, kterým Foucault během svého tvůrčího období života prošel. Například Alison Brown Foucaultovo dílo rozděluje do čtyř fází, a to fenomenologické, archeologické, genealogické a etické.¹³¹ Toto i další rozdělení je však třeba brát s rezervou; ačkoliv je totiž Foucaultova genealogická metoda o skutečně něco pozdější, neznamena to, že by nahradila metodu archeologickou, ale jde spíše o druhou stranu

¹³¹ BROWN, Alison. *Foucault*. Bratislava: Albert Marenčin - Vydavateľstvo PT, 2004, s. 7.

téže mince.¹³² Každé takové dělení podle převažující metody je proto poněkud zavádějící. Problematické je též hovořit o fenomenologickém období; přestože dobře znal například Heideggerovo *Bytí a čas*, fenomenologie jako taková měla na Foucaultovo myšlení značně menší vliv než například Immanuel Kant či Friedrich Nietzsche.¹³³ Jestli lze hovořit o tom, že Foucaultovo myšlení navazuje na určitou předchůdce, tak je to právě kritické myšlení těchto dvou významných myslitelů.

Na základě své kritiky osvícenství bývá někdy Foucault někdy označován za představitele postmodernismu. K tomu přispívá rovněž fakt, že stejně jako u většiny francouzských postmodernistů či poststrukturalistů, lze i v jeho díle nalézt místy až *přílišné mísení diskurzivních forem, iracionalitu, metaforičnost, pojmovou nejednoznačnost, nadměrné a neoprávněné užívání analogií s procesy a zákonitostmi popisovanými přírodními vědami*.¹³⁴ To samozřejmě přispívá k určité víceznačnosti jeho děl, která lze proto, podobně jako romány Emberta Eca, interpretovat více způsoby. Sám Foucault však to, že by byl postmodernistou odmítal. Jeho kritika osvícenství nespočívá v jeho odmítnutí, jako je tomu v případě postmoderního myšlení, ale naopak v rozvedení osvíceneckého kritického étosu vůči osvícenství samému.¹³⁵

¹³² VODIČKA, Vladimír. *Kritika liberálního rozumu: guvernamentalita Michela Foucaulta*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2014, s. 27-28.

¹³³ Tamtéž, s. 15-16.

¹³⁴ BRÁZDA, Radim. ‚Jean Baudrillard: simulace, simulakra a reverzibilita‘. In Baudrillard, J.: *Dokonalý zločin*. Olomouc: Periplum, 2001. s. 162.

¹³⁵ MAHON, Michael. ‚Michel Foucault's Archaeology, Enlightenment, and Critique‘. In: *Human Studies*. 1993, roč. 16, č. ½, Postmodernity and the Question of the Other, s. 130-133.

Je třeba rovněž říct, že Foucault nevypracoval ucelenou, rigidní teorii svých metod.

Většinu jeho myšlenek týkajících se metodologie najdeme v knize *Archeologie vědění*,¹³⁶ která je do jisté míry metodologickým shrnutím a upřesněním jeho předchozích prací.

Než přistoupím k samotným metodám, bude vhodné pokusit se o definování některých stěžejních Foucaultových pojmů, se kterými se při popisu jeho dvou metod setkáme.

3.1. Diskurz, epistéma a archiv

S pokusy o definici stěžejního pojmu diskurz se pojí určité nesnáze, které souvisí především s jeho nadužívaností v rámci humanitních a sociálních oborů. V sekundární literatuře existuje takových definic bezpočet, mnohdy však nemají s Foucaultovým pojetím diskurzu téměř nic společného. Příkladem zde může být ztotožňování pojmu diskurz s pojmem ideologie, jak činí někteří sociologicky orientovaní myslitelé.¹³⁷ Níže uvedenou charakteristiku Foucaultových pojmů je proto třeba brát s určitou rezervou, jako definice pracovní.

Diskurzem budu v této práci rozumět soubor či lépe systém výroků, ve smyslu promluvy,¹³⁸ které náleží k určité společné formaci. Z toho však neplyne, že by byl diskurz pouhým souborem znaků, jež něco označují, ale spíše praktik, které utvářejí objekty, o nichž mluví.¹³⁹ Diskurz je tedy jakýmsi systémem řečových aktů. Diskurzivní praxe se však liší od klasických

¹³⁶ FOUCAULT, Michel. *Archeologie vědění*. Praha: Herrmann & synové, 2002.

¹³⁷ PURVIS, Trevor. ‚Discourse, Ideology, Discourse, Ideology, Discourse, Ideology...‘. In: *The British Journal of Sociology*. 1993, roč. 44, č. 3, s. 473-474.

¹³⁸ Tím jsou myšleny skutečně realizované promluvy, označované v Sausserovském strukturalismu jako *parole*, nebo – pokud použijeme terminologie Chomského generativismu – *performance*.

¹³⁹ FOUCAULT, Michel. *Archeologie vědění*. Praha: Herrmann & synové, 2002, s. 78-79.

každodenních řečových aktů. Jak upozorňují Hubert L. Dreyfus a Paul Rabinow, diskurzivní praxe, které jsou předmětem Foucaultova zkoumání, tvoří tzv. seriózní řečové akty, tedy to, *co říkají povolání experti, když hovoří jako povolání experti.*¹⁴⁰ Podle toho, o čem se hovoří, pak lze rozlišit různé diskurzy, např. diskurz medicíny, práva, vědy atd.

Chápání pojmu diskurz se u Foucaulta v průběhu jeho publikační činnosti mění. Kupříkladu ve *Slovech a věcech*¹⁴¹ používá spíše termínu „epistéma“, zatímco v navazující *Archeologii vědění* již používá výhradně pojem diskurz. Oba termíny se však svým významem poněkud liší. O diskurzu už byla řeč v předchozím odstavci, naproti tomu epistéma označuje spíše obecnější epistemologickou rovinu dané epochy či typ dobové racionality; určuje způsob dobového přemýšlení, například jestli je daná výpověď smysluplná či není. Jean Piaget poměrně trefně poznamenává,¹⁴² že Foucaultův pojem epistémy, ač postihuje poněkud hlubší struktury myšlení, do značné míry připomíná Kuhnovo pojetí „paradigmatu“. Epistéma tak v zásadě představuje souhrn všech diskurzivních praxí dané epochy.

S tímto pak souvisí další významný Foucaultovský pojem, kterým je archiv. Foucaultova díla jsou známa velkým množstvím odkazů k nejrůznějším historickým pramenům. Bohužel však, jak poukazuje Vodička,¹⁴³ například u českého překladu *Dějiny šílenství*¹⁴⁴ kromě takřka poloviny původní práce chybí i celý poznámkový aparát. Český čtenář si tak lepší představu

¹⁴⁰ DREYFUS, Hubert L., RABINOW, Paul. *Michel Foucault: za hranicemi strukturalismu a hermeneutiky*. Praha: Herrmann & synové, 2002, s. 20.

¹⁴¹ Viz: FOUCAULT, Michel. *Slova a věci*. Vyd. 1. Brno: Computer Press, 2007.

¹⁴² PIAGET, Jean. *Štrukturalizmus*. 1. vyd. Bratislava: Pravda, 1971, s. 123.

¹⁴³ VODIČKA, Vladimír. *Kritika liberálního rozumu: guvernamentalita Michela Foucaulta*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2014, s. 11.

¹⁴⁴ Česky vyšlo v překladu Věry Dvořákové jako: FOUCAULT, Michel. *Dějiny šílenství v době osvícenství: hledání historických kořenů pojmu duševní choroby*. Praha: Lidové noviny, 1994.

může udělat spíše při studiu knihy *Dohlížet a trestat*, jež kromě značného množství odkazů obsahuje i soubor dobových ilustrací či plánů věznic apod.¹⁴⁵ Je tedy zřejmé, že Foucault při psaní svých archeologických prací využíval značné množství empirického materiálu, který lze najít v dostupných archivech. Pojem archiv však v jeho pojetí neznamená pouze rozsáhlý soubor dochovaných textů a v nich obsažených výpovědí, ale je zároveň i systémem pravidel pro jejich fungování. Jak říká sám Foucault:

*Archiv je především zákon toho, co může být řečeno, systém, který vládne zjevování se výpovědí, jako singulárních událostí.*¹⁴⁶

Jak je vidět, tak archiv je v tomto poměrně blízký pojmu epistéma. Nevztahuje se však až k racionalitě obecně, ale spíše k tomu, co by pozitivisticky orientovaní myslitelé označili za „empirickou bázi“. Na rozdíl od nich sice Foucault nepřistupuje ke zkoumaným výpovědím jako k faktům a připouští polemický charakter jejich interpretací, jeho postup při zkoumání je však podobný tomu pozitivistickému.

3.2. Archeologická metoda

Archeologická metoda je charakteristická pro Foucaultovy práce, předcházející vydání *Archeologie vědění*. Jejím prostřednictvím zkoumá ty aspekty dobového vědění, které jsou určující pro chápání určitého fenoménu, například šílenství, v rámci dané historické epochy. V pozitivistickém pojetí je faktem, že šílenství značí duševní nemoc, poruchu. Foucault však pomocí archeologické metody ukazuje, že tento fakt není nikterak samozřejmý; chápání

¹⁴⁵ Viz: FOUCAULT, Michel. *Dohlížet a trestat: kniha o zrodu vězení*. Praha: Dauphin, 2000.

¹⁴⁶ FOUCAULT, Michel. *Archeologie vědění*. Praha: Herrmann & synové, 2002, s. 198.

fenoménu šílenství se v různých historických obdobích liší, v závislosti na příslušné epistémě.

K tomuto posunu v myšlení mohlo dojít jen za určitých podmínek, což je právě to, co

Foucaulta zajímá především.

Samotnou archeologickou metodu vždy předchází formulace výchozí otázky, na kterou Foucault hledá odpovědi ve výpovědích, obsažených v archivu dané epochy.¹⁴⁷ Následuje kritická analýza těchto výpovědí, na základě které lze vymezit jejich kontext, tedy především vztah k dalším výpovědím dané diskurzivní praxe, či lépe praxím, jelikož například chápání šílenství, bylo formováno myšlením zahrnující diskurzivní praktiky nejen medicíny, ale i politiky, náboženství či ekonomiky.¹⁴⁸ Tím se tak postupně odkrývá struktura vědění o zkoumaném fenoménu, na základě které pak Foucault může jako podmínky pro odlišné chápání šílenství identifikovat například vymizení lepry v rámci západní Evropy, zřízení velkých internačních institucí atd.¹⁴⁹

Mohlo by se zdát, že cílem archeologické metody je relativizace pojmů, jako je šílenství, nemoc apod., na rozdíl od většiny postmoderních myslitelů však Foucault není relativista.

Nejde mu o pojmy nebo výpovědi samotné, právě naopak:

*Archeologie se snaží definovat nikoli myšlenky, reprezentace, obrazy, témata, představy, které se skrývají nebo manifestují v diskurzech, nýbrž samotné tyto diskurzy, tyto diskurzy jako praktiky podřizující se určitým pravidlům.*¹⁵⁰

¹⁴⁷ VODIČKA, Vladimír. *Kritika liberálního rozumu: guvernamentalita Michela Foucaulta*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2014, s. 25.

¹⁴⁸ MAHON, Michael. 'Michel Foucault's Archaeology, Enlightenment, and Critique'. In: *Human Studies*. 1993, roč. 16, č. ½, Postmodernity and the Question of the Other, s. 137.

¹⁴⁹ FOUCAULT, Michel. *Dějiny šílenství v době osvícenství: hledání historických kořenů pojmu duševní choroby*. Praha: Lidové noviny, 1994, s. 9-12.

¹⁵⁰ FOUCAULT, Michel. *Archeologie vědění*. Praha: Herrmann & synové, 2002, s. 210-211.

Rovněž je třeba dodat, že cílem archeologické metody není ani interpretace, jako je tomu v hermeneutice a z ní odvozených metod, nýbrž podání „čistého“ popisu diskurzivních praktik.¹⁵¹ Archeologie je jednoznačně analytickou metodou, v otázce srovnání se strukturální analýzou se však Foucault vyjadřuje na různých místech různě. V *Archeologii vědění* se tak můžeme dočíst, že archeologická metoda není *úplně cizí tomu, co se nazývá strukturální analýza*.¹⁵² Zároveň ale na mnoha místech odmítá, že by někdy byl strukturalistou.

3.3. Genealogická metoda

Jak bylo řečeno, archeologická metoda popisuje diskurzivní praktiky na základě příslušných dobových archivů, navršených na sobě jako vrstvy v archeologii. Neslouží však k nalézání principů vývoje mezi těmito vrstvami. Zatímco tak archeologie zkoumá a konkretizuje jednotlivé události, jak k nim docházelo, genealogie stejné události zkoumá z hlediska toho, co bylo podmínkou toho, že k nim došlo, respektive jaké myšlenkové mechanismy zkoumané události způsobily.¹⁵³ Archeologie i genealogie je tedy určitým typem historického bádání, nejde však o klasickou historiografii, která popisuje dějiny jako kontinuální vývoj od nějaké původní jednoty. Genealogická metoda se soustředí na nalézání rozptýlených a na první pohled nahodilých podmínek, které vedly k vybraným událostem.¹⁵⁴

¹⁵¹ DEAN, Mitchell. *Critical and effective histories: Foucault's Methods and Historical Sociology*. London: Routledge, 1994, s. 16.

¹⁵² FOUCAULT, Michel. *Archeologie vědění*. Praha: Herrmann & synové, 2002, s. 28.

¹⁵³ VODIČKA, Vladimír. *Kritika liberálního rozumu: guvernamentalita Michela Foucaulta*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2014, s. 29-30.

¹⁵⁴ ROSE, Nikolas. *Powers of Freedom: Reframing Political Thought*. Cambridge: Cambridge University Press, 1999, s. 32.

Při vypracovávání koncepce genealogické metody se Foucault inspiroval zejména Nietzsche a jeho *Genealogií morálky*,¹⁵⁵ což je zřejmé ze stěžejního spisu o principech genealogie, kterým je *Nietzsche, genealogie, historie*.¹⁵⁶ Nietzsche v *Genealogii morálky* vytváří, jak napovídá název, historii morálky, což Foucaulta inspirovalo k vytvoření analogického projektu, kterým je „historie současnosti“¹⁵⁷ nebo také „všeobecná historie“.¹⁵⁸ Archeologie spolu s genealogií jsou pak jejími metodami.

Je tedy poněkud problematické hovořit o archeologii a genealogii, jako by to byly dva odlišné metodologické přístupy, jelikož se v průběhu zkoumání vzájemně doplňují. Oba přístupy spočívají v kritické analýze empirický dat, kterými jsou v obou případech nejrůznější historické dokumenty. Zásadní rozdíl mezi oběma metodami pak spočívá v tom, že zatímco archeologická metoda nedokáže reflektovat příčiny, které vedou k přechodu z jedné epistémy do následující, genealogie tento problém do jisté míry napravuje.¹⁵⁹ Právě na základě genealogie se Foucault od 70-tých let zabývá především problematikou moci, která podle něj stojí za zmíněnými podmínkami přechodu mezi jednotlivými epochami v rámci dějin lidského myšlení. Z tohoto důvodu někteří badatelé ve snaze odlišit archeologickou a genealogickou metodu, že zatímco archeologická metoda slouží ke zkoumání vědění, genealogická metoda

¹⁵⁵ V česku vyšlo jako: NIETZSCHE, Friedrich. *Genealogie morálky: polemika*. Praha: Aurora, 2002.

¹⁵⁶ Vyšlo jako součást: FOUCAULT, Michel. *Diskurs, autor, genealogie: 3 studie*. Praha: Svoboda, 1994.

¹⁵⁷ DEAN, Mitchell. *Critical and effective histories: Foucault's Methods and Historical Sociology*. London: Routledge, 1994, s. 18-20.

¹⁵⁸ FOUCAULT, Michel. *Archeologie vědění*. Praha: Herrmann & synové, 2002, s. 19.

¹⁵⁹ JEŽKOVÁ, Veronika. ‚Genealogie diagnostiky: Michel Foucault a Zrození kliniky‘. In: *Studia Philosophica*. 2013, roč. 60, č. 2, s. 114.

zkoumá moc.¹⁶⁰ Jak však uvádí Vodička,¹⁶¹ toto tvrzení, jakkoliv zjednodušující, není příliš daleko od pravdy.

3.4. Zhodnocení archeologické a genealogické metody

Zhodnocení, stejně jako charakteristika, Foucaultovy metodologie není vzhledem k originalitě a značně omezenému užití jednoduché. Navíc také základní metodologická práce *Archeologie vědění* vzniká až dodatečně, nějakou dobu po publikování jeho archeologických prací; popis archeologické metody tak ne vždy zcela odpovídá způsobu, jakým Foucault při práci postupuje. Dalším problémem je to, že svou metodu vymezuje z velké části negativně vůči dalším metodám zkoumání.

Tyto problémy pak značně ztěžují možnost porovnání Foucaultovy metodologie s vědeckou metodou, jak je v rámci této práce popsána. Jasně je to, že vychází z určitého problému, který se snaží řešit kritickou analýzou značného množství empirického materiálu. Není však zcela jasné, zda chce Foucault postupovat deduktivně či induktivně. Jeho postřehy k vlastní metodologii umožňují v podstatě obě varianty. V případě deduktivního postupu by tedy musel vycházet z nějaké hypotézy či teorie, kterou v tomto případě může být historická teorie, popisující například změny v přístupu k racionalitě v rámci osvícenství. Na základě kritické analýzy dostupných archivních zdrojů pak tuto hypotézu podrobuje testům, čímž v důsledku do značné míry modifikuje původní historickou teorii.

¹⁶⁰ BURAJ, Ivan. *Foucault a moc*. Bratislava: Univerzita Komenského, 2000, s. 37.

¹⁶¹ VODIČKA, Vladimír. *Kritika liberálního rozumu: guvernamentalita Michela Foucaulta*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2014, s. 27.

Je však také možné na základě foucaultovské metody postupovat induktivně od zmíněného empirického materiálu k vytvoření nové teorie. Tato možnost se však jeví jako méně pravděpodobná, jelikož Foucaultovým cílem není vytvářet nějakou novou teorii. Jeho práce je v zásadě Newtonovská; stejně jako Newton vytvářel popis fenoménů, ke kterým dochází ve fyzikálním prostředí, na základě neviditelných sil, Foucault pomocí archeologie a genealogie popisuje podobně skryté síly, které působí na projevy lidského myšlení.

Vzhledem k tomu, co tyto metody zkoumají, je však jasné, že jakýkoliv pokus o formalizaci bude velmi obtížně realizovatelný. Je ovšem otázka, zda je formalizace a statistické zkoumání empirických dat nezbytnou součástí vědecké metody. V zásadě tomu tak nemusí být, protože hlavním kritériem je především hypotetický charakter formulovaných teorií a hypotéz, jež umožňují vlastní testování, případně vyvrácení. To Foucaultova metoda bádání v zásadě umožňuje, což dosvědčuje i to, že se v průběhu svojí akademické činnosti neustále vrací k předchozím dosaženým poznatkům, které stále komentuje, opravuje a upřesňuje.

Archeologická a genealogická metoda, ačkoliv nebyla nikdy zamýšlena jako vědecká,¹⁶² je tak v určitých ohledech blíže vědecké metodě, než kupříkladu kvalitativní metody zkoumání, o nichž jsem psal výše. Určitý problém však představuje také to, že možnosti její aplikace nejsou neomezené. Z pohledu klasického strukturalismu bychom řekli, že jsou nástrojem diachronního, a tedy historického zkoumání.¹⁶³ Diskurz je dnes samozřejmě zkoumán i synchronně v rámci disciplíny, jež na Foucaulta navazuje, a kterou je tzv. kritická analýza diskurzu. Její představitelé však pro analýzu diskurzivních praktik archeologickou a

¹⁶² FOUCAULT, Michel. *Archeologie věděni*. Praha: Herrmann & synové, 2002, s. 307-308.

¹⁶³ Viz např.: ČERNÝ, Jiří. *Dějiny lingvistiky*. Olomouc: Votobia, 1996, s. 133-135.

samozřejmě ani genealogickou metodu nepoužívají a obracejí se spíše ke kvalitativním metodám zkoumání.

Rozhodnout o celkové vědeckosti Foucaultových metod tak v tuto chvíli nelze, jelikož jde v podstatě o nedokončený návrh většího projektu. Už kvůli značně empirickému charakteru a snaze nesklouzávat do subjektivity a bludného kruhu nekonečných interpretací, což je častý problém humanitních a společenských věd obecně, jim nelze upřít určitý potenciál, bylo by ovšem nutné je více teoreticky podložit. Vzhledem k tomu, že vyžadují značně náročnou a především trpělivou práci s ohromným množstvím dokumentů a dalšího materiálu, není příliš udivující, že se tohoto úkolu po Foucaultově předčasné smrti žádný myslitel skutečně odpovídajícím způsobem nezhostil.

Závěr

Jak již bylo avizováno v úvodu, cílem této práce bylo na základě analýzy metod užívaných v sociálních a humanitních vědách rozhodnout, zda jsou vědecké či nikoliv, a to na základě srovnání s vědeckou metodou, jak ji formuloval především představitel kritického racionalismu Karl Raimund Popper. Na základě tohoto srovnání jsem došel k závěru, že některé metody, které jsou dnes v rámci společenských věd využívány, nemohou vést k tak hmatatelným výsledkům, jaké přinášejí především vědy přírodní. Jde především o metody v rámci kvalitativního přístupu zkoumání. Pokud jde naopak o kvantitativní metody výzkumu, tak ty se v zásadě shodují s vědeckou metodou, na níž je založeno zkoumání v přírodních vědách. Na tomto místě je třeba sebekriticky připustit, že ačkoliv název a úvod práce slibuje zkoumání jak metod v sociálních, tak v humanitních oborech, tak humanitní obory bohužel zůstaly poněkud vynechány.

Závěry uvedené v průběhu této práce reprezentují pouze jeden z různých možných úhlů pohledu, proto v souvislosti s kritickým postojem vůči některým metodám není třeba hned vyvozovat nějaké katastrofické scénáře. Otázka, co považovat za vědecké či nikoliv, je totiž především záležitostí konsensu mezi vědci samotnými, koneckonců je ve vědecké praxi standartní to, že redakce vědeckého časopisu odmítne publikovat článek, který je nevědecký.¹⁶⁴ Problém demarkace mezi vědou a ne-vědou není pouze teoretická, ale i společenská. Díky tomu dnes například není společností akceptována podpora astrologie, zatímco například kulturní antropologie ano. Pravděpodobně by tomu tak nebylo, kdyby

¹⁶⁴ GIERYN, Thomas F. ,Boundary-Work and the Demarcation of Science from Non-Science: Strains and Interests in Professional Ideologies of Scientists'. In: *American Sociological Review*. 1993, roč. 48, č. 6, s. 781.

společnost kulturní antropologii nepřiznávala určitý přínos. Nejde až tak o to dbát na striktní vědeckosti společenských věd, ale spíše o to, zda přinášejí nějaké nové, testovatelné poznatky či ne. Kvantifikace dat a jejich statistické zkoumání sice představují silný nástroj pro práci s hypotézami, v rámci společenských věd ovšem má jejich užití smysl pouze tam, kde přispívají k lepšímu popisu a vysvětlení zkoumaných fenoménů.

Názory na to, že společenské vědy by se měly svým zkoumáním přiblížit vědám přírodní, však nejsou výjimkou. Otázka naturalizace některých disciplín je hojně diskutována zejména mezi scientisticky smýšlejícími filozofy. Podle mého názoru však snahy o naturalizaci společenských věd jejich problémy nevyřeší. Podobné pokusy v minulosti příliš dobrých výsledků nepřinesly, zejména proto, že humanitní a sociální vědci často nerozumí konceptům a pojmům, které přírodní vědci užívají, a jejich přejímání pak vytváří přinejlepším zmatek. Pokud by se sociální vědci při svém bádání chtěli přiblížit vědcům přírodním, je lepším řešením postupné zlepšování metod vlastních než slepým přejímáním metod, které byly desítky let zdokonalovány pro užití v diametrálně odlišných oborech. Ostatně mnoho vědců, kteří se zabývají kvantitativním zkoumáním, uznává, že i kvalitativní přístup toho může leccos říct při interpretaci závěrů, které jim poskytují statistické metody.

Jsem přesvědčen, že prostor ke zlepšování metod, užívaných ve společenských vědách existuje, musí však vycházet z nich samotných a nikoliv jako tlak zvenčí. Jako jednu z cest k takovému zlepšení vidím v rozvíjení uvedeného Foucaultova metodologického programu, což je bezesporu podnětný námět pro další zkoumání.

Seznam literatury a zdrojů

- AGRESTO, John. ‚The Humanities and the Social Sciences‘. In: *PS: Political Science and Politics*. 1983, roč. 16, č. 3, s. 543-545.
- ALTERS, Brian J. ‚Whose nature of science?‘. In: *Journal of Research in Science Teaching*. 1997, roč. 34, č. 1, s. 39-55.
- ARISTOTELÉS. *Etika Nikomachova*. 3., nezměn. vyd. Praha: Rezek, 2009. 291 s. ISBN 978-80-86027-29-6.
- ARISTOTELÉS. *Fyzika*. 2. vyd. Praha: Petr Rezek, 2010. 365 s. ISBN 978-80-86027-31-9.
- ARISTOTELÉS, KRÍŽ, Antonín, ed. a REZEK, Petr, ed. *Metafyzika*. 3. vyd., V nakl. Petr Rezek 2. Praha: Rezek, 2008. 482 s. ISBN 978-80-86027-27-2.
- BRÁZDA, Radim. ‚Jean Baudrillard: simulace, simulakra a reverzibilita‘. In Baudrillard, J.: *Dokonalý zločín*. 1. vyd. Olomouc: Periplum, 2001. s. 157-180, 23 s. ISBN 80-902836-7-5.
- BROWN, Alison. *Foucault*. 1. vyd. Bratislava: Albert Marenčin - Vydavateľstvo PT, 2004. 112 s. ISBN 808891261X.
- BURAJ, Ivan. *Foucault a moc*. 1. vyd. Bratislava: Univerzita Komenského, 2000. 185 s. ISBN 8022314765.
- CORBIN, Juliet M., STRAUSS, Anselm L. *Základy kvalitativního výzkumu: postupy a techniky metody zakotvené teorie*. Vyd. 1. Boskovice: Albert; Brno: Sdružení Podané ruce, 1999. 196 s. SCAN; 2. ISBN 808583460X.
- ČECH, Radek, POPESCU, Ioan-Ioviț, ALTMANN, Gabriel. *Metody kvantitativní analýzy (nejen) básnických textů*. 1. vyd. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2014. 135 s. Qfwfq; sv. 4. ISBN 978-80-244-4044-6.

- ČERNÝ, Jiří. *Dějiny lingvistiky*. 1. souborné vyd. Olomouc: Votobia, 1996. 517 s. ISBN 80-85885-96-4.
- DARWIN, Charles. *O vzniku druhů přírodním výběrem neboli uchováním prospěšných plemen v boji o život*. 1. vyd. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1953.
- DEAN, Mitchell. *Critical and effective histories: Foucault's Methods and Historical Sociology*. 1. vyd. London: Routledge, 1994. 256 s. ISBN 0-203-41421-7.
- DENZIN, Norman K. *Interpretive Interactionism (Applied Social Research Methods)*. 2. vyd. Thousand Oaks, California: Sage Publications, Inc., 2001. 208 s. ISBN: 978-0761915140.
- DIAMOND, Jared. ‚Soft sciences are often harder than hard sciences.‘ In: *Discover*. 1987, August, s. 34-39.
- ‚Difference Between Humanities and Social Sciences‘ [online]. *DifferenceBetween.org*. Difference Between ©2015. Poslední změna 13. 6. 2011. Dostupné z: <http://www.differencebetween.net/language/words-language/difference-between-humanities-and-social-sciences/>
- DREYFUS, Hubert L., RABINOW, Paul. *Michel Foucault: za hranicemi strukturalismu a hermeneutiky*. Praha: Herrmann & synové, 2002. 388 s. ISBN 978-80-87054-20-8.
- ENGELS, Friedrich. *Vývoj socialismu od utopie k vědě*. 4. vyd. Praha: Nakladatelství Svoboda, 1950. 72 s. Malá knihovna marxismu-leninismu; sv. 6.
- FAJKUS, Břetislav. *Filosofie a metodologie vědy: vývoj, současnost a perspektivy*. Vyd. 1. Praha: Academia, 2005. 339 s. ISBN 8020013040.

- FEIST, G. J., GORMAN, M. E. ,Psychology of science: Review and integration of a nascent discipline.‘ In: *Review of General Psychology*. 1998, č. 2, s. 3-47.
- FOUCAULT, Michel. *Archeologie věděni*. Praha: Herrmann & synové, 2002. 317 s.
- FOUCAULT, Michel. *Dějiny šílenství v době osvícenství: hledání historických kořenů pojmu duševní choroby*. Praha: Lidové noviny, 1994. 209 s. Edice 21; sv. 3. ISBN 8071060852.
- FOUCAULT, Michel. *Diskurs, autor, genealogie: 3 studie*. 1. vyd. Praha: Svoboda, 1994. 115 s. Filozofie a současnost. ISBN 80-205-0406-0.
- FOUCAULT, Michel. *Dohlížet a trestat: kniha o zrodu vězení*. 1. vyd. Praha: Dauphin, 2000. 427 s. Studie (Dauphin); sv. 10. ISBN 8086019969.
- FOUCAULT, Michel. *Slova a věci*. Vyd. 1. Brno: Computer Press, 2007. v, 309 s. Eseje/studie. ISBN 978-80-251-1713-2.
- GIERYN, Thomas F. ,Boundary-Work and the Demarcation of Science from Non-Science: Strains and Interests in Professional Ideologies of Scientists‘ . In: *American Sociological Review*. 1993, roč. 48, č. 6, s. 781-795.
- GLASER, Barney G., STRAUSS, Anselm L. *The discovery of grounded theory: strategies for qualitative research*. Chicago: Aldine, 1967.
- HENDL, Jan. *Kvalitativní výzkum: základní teorie, metody a aplikace*. 3. vyd. Praha: Portál, 2012. 407 s. ISBN 978-80-262-0219-6.
- HERR, Kathryn, ANDERSON, Gary L. *The Action Research Dissertation. A Guide for Students and Faculty*. Thousand Oaks, California: Sage Publications, Inc., 2005. 166 s.
- HJELMSLEV, Louis. *O základech teorie jazyka*. Praha: Academia, 1972.

- Humanities [online]. *Encyclopædia Britannica Online*. Encyclopædia Britannica Inc. Poslední změna 20. 10. 2014. Dostupné z: <http://www.britannica.com/topic/humanities>
- HUME, David. *Zkoumání o lidském rozumu*. Praha: Svoboda, 1996. ISBN 80-205-0521-0.
- HYLTON, Peter, ZALTA, Edward N. (ed.). ‚Willard van Orman Quine‘ [online]. *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*. 2014, 1(12). Dostupné z: <http://plato.stanford.edu/archives/win2014/entries/quine/>
- JANDOUREK, Jan. *Úvod do sociologie*. Vyd. 2. Praha: Portál, 2009. 231 s. ISBN 978-80-7367-644-5.
- JASTRZEMBSKÁ, Zdeňka. *Aspekty vysvětlení: hledání explanačních znalostí*. 1. vyd. Olomouc: Nakladatelství Olomouc, 2009. 118 s. ISBN 978-80-7182-279-0.
- JASTRZEMBSKÁ, Zdeňka. *Kauzální aspekty vysvětlení*. 1. vyd. Brno: Masarykova univerzita, katedra filozofie FF, 2007. 87 s. ISBN 978-80-210-4442-5.
- JEŽKOVÁ, Veronika. ‚Genealogie diagnostiky: Michel Foucault a Zrození kliniky‘. In: *Studia Philosophica*. 2013, roč. 60, č. 2, s. 113-128.
- JUNG, Carl Gustav. *Paracelsica: dvě studie o renesančním mysliteli a lékaři*. Praha: Vyšehrad, 2001. ISBN 80-7021-548-8.
- KASIM, Rozilah. *Identifying skills needs for improving the engagement of the communities in the housing market renewal process: a case study of neighbourhood facilities in Northwest England*. Salford, 2007. Disertační práce. University of Salford.
- Kolektiv autorů. *Filosofický slovník*. 2. opr. a rozš. vyd. Olomouc: Nakladatelství Olomouc, 1998. 463 s. ISBN 80-7182-064-4.
- KUBÍČEK, Tomáš. *Felix Vodička – názor a metoda: k dějinám českého strukturalismu*. Vyd. 1. Praha: Academia, 2010. 301 s. Literární řada. ISBN 978-80-200-1868-7.

- KUCHÁR, Ivan, ed., PROCHÁZKA, Oldřich, ed. a ZEMAN, Vladimír, ed. *Filosofie vědy*. 1. vyd. Praha: Svoboda, 1968. 364, [3] s. Filosofie a současnost; Sv. 15.
- KUIPERS, Theo A. F. (ed.). *General Philosophy of Science: Focal Issues (Handbook of the Philosophy of Science)*. Amsterdam: North Holland, 2007. ISBN 9780080548548.
- LEE, Harold N. ‚Scientific Method and Knowledge‘. In: *Philosophy of Science*. 1943, roč. 10, č. 2, s. 67-74.
- LEWIN, Kurt. ‚Action Research and Minority Problems‘. In: *Journal of Social Issues*. 1946, roč. 2, č. 4, s. 34-46.
- MAHON, Michael. ‚Michel Foucault's Archaeology, Enlightenment, and Critique‘. In: *Human Studies*. 1993, roč. 16, č. ½, Postmodernity and the Question of the Other, s. 129-141.
- MIHINA, František. ‚Abdukcia – Súčasť fallibilistickej koncepcie poznania Ch. S. Peirca‘. *Filozofia*. 2000, roč. 55, č. 10, s. 764–776.
- MIOVSKÝ, Michal. *Kvalitativní přístup a metody v psychologickém výzkumu*. 1. vyd. Praha: Grada Publishing, 2006. 332 s. ISBN 80-247-1362-4.
- NIETZSCHE, Friedrich. *Genealogie morálky: polemika*. Vyd. 1. Praha: Aurora, 2002. 147 s. ISBN 8072990489.
- NOWAK, Stefan. *Metodologie sociologických výzkumů: obecné problémy*. 1. vyd. Praha: Svoboda, 1975. 411 s. Sociologická knihovnice.
- OCHRANA, František. *Metodologie vědy: Úvod do problému*. Praha: Karolinum, 2009. ISBN 978-80-246-1609-4.
- OLECKÁ, Ivana., IVANOVÁ, Kateřina. ‚Případová studie jako výzkumná metoda ve vědách o člověku‘. In: *EMI*. 2010, roč. II, č. 2, s. 62-65.

- OPPENHEIM, Paul, PUTNAM, Hilary. 'Unity of Science as a Working Hypothesis'. In: *Minnesota Studies in the Philosophy of Science (vol. 2)*. Minneapolis: University of Minnesota Press, 1958.
- OSVALDOVÁ, Barbora - HALADA, Jan. *Praktická encyklopedie žurnalistiky a marketingové komunikace*. 3., rozš. vyd. Praha: Libri, 2007. 263 s. ISBN 9788072772667.
- PAUL, Hermann. *Principles of the History of Language*. London, Longmans, Green and Co., 1891.
- PEREGRIN, Jaroslav. *Kapitoly z analytické filosofie*. Vyd. 1. Praha: Filosofia, 2005. 319 s. ISBN 8070072075.
- PETRUSEK, Miloslav. *Teorie a metoda v moderní sociologii*. 1. vyd. Praha: Karolinum, 1993. 204 s. ISBN 8070667990.
- PIAGET, Jean. *Štrukturalizmus*. 1. vyd. Bratislava: Pravda, 1971. 162 s. Filozofické aktuality.
- POPPER, Karl R. *Bída historicismu*. 2., rev. vyd. Praha: OIKOYMENH, 2000. 134 s. Knižovna novověké tradice a současnosti; sv. 65. ISBN 80-7298-007-6.
- POPPER, Karl R. *Conjectures and Refutations: The Growth of Scientific Knowledge*. London: Routledge, 1962. ISBN 0-415-04318-2.
- POPPER, Karl R. *Logika vědeckého bádání*. Praha: OIKOYMENH, 1997. ISBN 80-86005-45-3.
- POPPER, Karl R. *Život je řešení problémů: o poznání, dějinách a politice*. 1. vyd. Praha: Mladá fronta, 1997. Souvislosti; sv. 13. ISBN 8020406867.

- PURVIS, Trevor. ‚Discourse, Ideology, Discourse, Ideology, Discourse, Ideology...‘. In: *The British Journal of Sociology*. 1993, roč. 44, č. 3, s. 473-499.
- REICHEL, Jiří. *Kapitoly metodologie sociálních výzkumů*. Vyd. 1. Praha: Grada Publishing, 2009. 184 s. Sociologie. ISBN 978-80-247-3006-6.
- ROSE, Nikolas. *Powers of Freedom: Reframing Political Thought*. Cambridge: Cambridge University Press, 1999. 334 s. ISBN 978-0521650755.
- ROSENBERG, Alex. *Philosophy of Science: A Contemporary Approach*. New York: Routledge, 2005. ISBN 0-415-34317-8.
- ROSENBERG, Alex. *Philosophy of Social Science*. Boulder, Colorado: Westview Press, 2008. ISBN 0-8133-4351-8.
- SÉRIOT, Patrick. *Struktura a celek: intelektuální počátky strukturalismu ve střední a východní Evropě*. 1. vyd. Praha: Academia, 2002. 323 s. ISBN 80-200-0983-3.
- FOUCAULT, Michel. *Slova a věci*. Vyd. 1. Brno: Computer Press, 2007. 309 s. Eseje/studie. ISBN 978-80-251-1713-2.
- SILVERMAN, David. *Ako robiť kvalitatívny výskum: praktická príručka*. Bratislava: Ikar, 2005. 327 s. Pegas; 8. sv. ISBN 80-551-0904-4.
- Social science [online]. *Encyclopædia Britannica Online*. Encyclopædia Britannica Inc. Poslední změna 1. 5. 2013. Dostupné z: <http://www.britannica.com/topic/social-science>
- SUPPES, Patrick. ‚The Plurality of Science‘. In: *PSA: Proceedings of the Biennial Meeting of the Philosophy of Science Association*. Roč. 1978, č. 2.
- ŠVARŤÍČEK, Roman, ŠEĎOVÁ, Klára a kol. *Kvalitativní výzkum v pedagogických vědách*. 1. vyd. Praha: Portál, 2007. 384 s. ISBN 978-80-7367-313-0

TONDL, Ladislav. *Člověk a věda*. Praha: Academia, 1969.

VALENTA, Lubomír, 2003. *Problémy analytické filozofie: historický úvod: počátky a první období (od Fregy po Carnapa)*. 1. vyd. Olomouc: Nakladatelství Olomouc. ISBN 8071821500.

VODIČKA, Vladimír. *Kritika liberálního rozumu: guvernamentalita Michela Foucaulta*. 1. vyd. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2014. 168 s. ISBN 978-80-244-4184-9.

WINDELBAND, Wilhelm. ‚Štrasburský rektorský prejav.‘ In HRUŠKOVSKÝ, I., ZIGO, M. (eds.) *Antológia z diel filozofov. Pozitivismus, voluntarizmus, novokantovstvo*. Bratislava: Vydavateľstvo politickej literatúry, 1967, s. 524–537.

YIN, Robert K. *Applications of case study research*. 2. vyd. Thousand Oaks, California: Sage Publications, Inc., 2003. 173 s. Applied social research methods series; Vol. 34. ISBN 0761925511.

YIN, Robert K. *Case Study Research: Design and Methods*. 4. vyd. London: Sage Publications, 2009.

Zpracování diplomové práce bylo umožněno díky účelové podpoře na specifický vysokoškolský výzkum udělené roku 2015 Univerzitě Palackého v Olomouci Ministerstvem školství, mládeže a tělovýchovy ČR.